

MUNIR MUJIĆ
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

IZMEĐU DVA SISTEMA OBRAZOVANJA, DVA SISTEMA SUDSTVA I DVIJE IMPERIJE: OSMANSKI SUDIJA I KANDIDAT ZA REISUL-ULEMU U BOSNI I HERCEGOVINI 1913. GODINE DŽAFER ILHAMI-BEG KULENOVIĆ I NJEGOVA IDŽAZETNAMA

Sažetak

U ovome radu predstavljen je životopis, obrazovni put i napredovanje u sudskoj hijerarhiji Džafera Ilhami-bega Kulenovića (r. 1867) iz Bosanskog Petrovca, Bosna i Hercegovina. On je 1895. godine završio Pravni fakultet (*Mekteb-i Hukuk*) u Istanbulu i iste godine dobio u Istanbulu *idžazetnamu* iz tradicionalnih islamskih znanosti od dersijama (*mudherisa*) Saliha Hilmića Zeničanina, te službovao kao sudija i tužilac u građanskim sudovima (*nizamiye mahkemeleri*) u Osmanskom Carstvu. Kratko je bio ministar policije u kabinetu velikog vezira Kamil-paše. Napredovao je do predsjednika Kasacionog suda (*Mahkeme-i Temyiz*) u Istanbulu, a bio je kandidat na izborima za reisul-ulemu u Bosni i Hercegovini 1913. godine. U radu se, u okviru šireg historijskog, društvenog i kulturnog konteksta, obrazlaže karakter *idžazetname* koju je Kulenović dobio, način njena stjecanja, ispituje se zašto se Kulenović odlučio za ovu vrstu „dvojnog” obrazovanja, te kakvu ulogu je *idžazetnama* mogla imati u Kulenovićevom profesionalnom napredovanju u osmanskoj sudskoj hijerarhiji i u njegovom predlaganju za reisul-ulemu u Bosni i Hercegovini. Rad sadrži i integralni prijevod teksta ove Kulenovićeve *idžazetname*.

Ključne riječi: Džafer Ilhami-beg Kulenović, Cafer İlhami Bey, Salih Hilmi Iziñçavi, Salih Hilmi Bošnjak Zeničanin, Salih Hilmi efendija Zeničanin, Salih Hilmi Bosnevi, *idžazetnama*, Džemaludin Čaušević, reisul-ulema, osmansko sudstvo, *nizamiye mahkemeleri*.

Uvod

Kulenović Džafer¹ Ilhami-beg obavljao je niz različitih pravosudnih i upravnih funkcija u Osmanskom Carstvu na prijelazu iz devetnaestog u dva-deseto stoljeće. Bio je tužilac ili sudija na različitim sudovima, ministar policije i, naposljetku, predsjednik Vrhovnog suda u Istanbulu. Od 171 državnog

1 Ne treba ga miješati s hfz. Džafer-ef. Kulenovićem (Vidi: Ahmed Mehmedović, *Leksikon bošnjačke uleme*, Sarajevo, Gazi Husrev-begova biblioteka, 2018, s. v. Kulenović, Džafer-efendija, hadži hafiz, str. 316).

službenika koji su bili na različitim položajima u sudstvu i administraciji u doba sultana Abdulhamida II, a koji su porijeklom iz Bosne i Hercegovine, i za koje postoje sistematizirani podaci, Kulenović je dostigao najviši položaj. Godine 1913. bošnjački zastupnici iz saborske većine u Bosanskom saboru pokušali su ga u izborima za reisul-ulemu nametnuti kao protukandidata Džemaludinu Čauševiću. Vrijeme u kojem se Kulenović obrazovao i službovao bilo je obilježeno prijelomnim historijskim događajima i korjenitim i dramatičnim promjenama u Osmanskom Carstvu i Bosni i Hercegovini, poput okupacije i aneksije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske, reformi sultana Abdulhamida II u državnoj administraciji, školstvu, sudstvu i drugim oblastima, Balkanskih ratova, Prvog svjetskog rata, Mladoturskog prevrata 1913, početaka Ataturkovog nacionalnog pokreta itd.

Nismo našli zasebne radove o Džaferu Ilhami-begu Kulenoviću. Spominje se u bosanskohercegovačkoj štampi iz perioda izbora reisul-uleme 1913. godine.² Pored toga, podaci o njemu nalaze se i u knjizi *Bošnjačka vjerska inteligencija austrougarskog perioda* Edina Veladžića,³ te *Leksikonu bošnjačke uleme* Ahmeda Mehmedovića.⁴ Značajnije se o Ilhami-begu Kulenoviću, a u kontekstu izbora za reisul-ulemu u Bosni i Hercegovini 1913. godine, govori u radu Adnana Jahića pod naslovom „O imenovanju Džemaludina Čauševića za reisul-ulemu 1913. godine.”⁵ Kulenovića se u literaturi spominje u vezi s njegovom smjenom s mjesta ministra policije u vrijeme Mladoturskog prevrata 1913. i u vezi s njegovim učešćem u jednoj vladinoj komisiji iz 1919. godine koja je trebala provjeriti aktivnosti Ataturka i njegovih saradnika u Anadoliji.⁶ Kulenovića spominje i Ataturk u svojim memoarima.⁷

2 Fehim Spaho, „Uspomene na merhum Džemaluddina”, *Novi Behar*, br. 20, 15. april 1938, str. 293-296; „Na razvalinama svoje ambicije”, *Novi vakat*, god. 1, br. 18, 30. avg. 1913, str. 1; „Izbor reisul-uleme”, *Novi vakat*, god. 1, br. 20, 10. sept. 1913, str. 1.

3 Edin Veladžić, *Bošnjačka vjerska inteligencija austrougarskog perioda*, Sarajevo, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, 2018, str. 99.

4 Ahmed Mehmedović, *Leksikon bošnjačke uleme*, s. v. Kulenović, Džafer Ilhami-beg, str. 316.

5 Adnan Jahić, „O imenovanju Džemaludina Čauševića za reisul-ulemu 1913. godine”, *Prilozi*, Institut za istoriju u Sarajevu, br. 41, 2012, str. 59-78.

6 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Son Meşrutiyet (1919-1920)*, II, İstanbul, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, 1998; Alaattin Uca, „Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa’yı Teftiş Etmek İçin İstanbul’dan Erzurum’a Gönderilen Tahkik Heyetleri”, *Atatürk Dergisi*, Vol. 10, br. 1, 2021, str. 63; Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, İstanbul, ÖrgünYayınevi, drugo izdanje, 2004, str. 133; Galip Vardar, Samih Nazif Tansu, *İttihad ve Terakki içinde dönenler*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1960, str. 138; Zekeriya Türkmen, *Mütareke döneminde ordunun durumu ve yeniden yapılanması (1918-1920)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001, str. 203.

7 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (English edition): The Speech*, Ataturk Research Center CT, 2020, str. 365.

U ovome radu bit će predstavljen Kulenovićev životopis, obrazovni put i kretanje u službi. Osnovni cilj rada jeste da se u okviru šireg historijskog, društvenog i kulturnog konteksta obrazloži karakter *idžazetname*⁸ koju je Kulenović dobio nedugo nakon što je završio Pravni fakultet u Istanbulu i način njena stjecanja, potom da se ispita zašto se Kulenović odlučio za ovo „dvojno” obrazovanje, te kakvu ulogu je *idžazetnama* mogla imati u Kulenovićevom profesionalnom napredovanju u osmanskoj sudskoj hijerarhiji i u njegovom predlaganju za reisul-ulemu u Bosni i Hercegovini 1913. godine. U radu će biti korišteni i do sada neobjavljeni dokumenti koji se tiču Kulenovićeve profesionalne karijere, kao što su podaci iz njegovog personalnog dosjea, odluke o njegovim postavljenjima i dr.

Porijeklo Džafera Ilhami-bega Kulenovića

Najveći broj podataka o Džaferu Ilhami-begu Kulenoviću možemo zahvaliti njegovom personalnom dosjeu koji se nalazi u *sidžilli ahval defterima* / *Sicill-i Ahvâl Defterleri*, tj. registrima osmanskih državnih službenika. Ovi defteri rezultat su nastojanja pozne osmanske administracije da se, u cilju modernizacije administrativnog aparata, kroz sistematizirane službene personalne dosjee vode najvažniji podaci o državnim službenicima (ime, mjesto i vrijeme rođenja, ime oca, istaknuti preci u porodici, školska sprema, poznavanje stranih jezika, vrijeme imenovanja na položaje i visina plaće, odlikovanja, kazne, žalbe i sl.). Pojedinačni personalni dosjei u okviru *sidžilli ahval deftera* nazivaju se *sicill-i umumi*. Ova praksa uvedena je u vrijeme vladavine sultana Abdulhamida II i provođena je od 1879. do 1909. godine.⁹ U Kulenovićevom personalnom dosjeu¹⁰ stoji da je rođen 1283. godine po hidžri u Bosanskom Petrovcu (tada Petrovac).¹¹ Na osnovu jednog Kulenovićeva za-

8 Süleymaniye Kütüphanesi, Istanbul, 06 Hk. 17781/1, fol. 1b-9a.

9 O *sidžilli ahval defterima* vidi: Gülден Sarıyıldız, „Sicill-i Ahvâl Defterleri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, T. 37, 2009, str. 134-136.

Personalni dosjei osmanskih državnih službenika Bošnjaka koji se nalaze u *Sidžilli ahval defterima* izdvojeni su u dva neobjavljena magistarska rada: Mehmet Akgün, *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı Bürokrasisinde Bosna Doğumlu Memurlar*; Manisa, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, neobjavljeni magistarski rad, 2017. U ovom radu iz izvornika su u transkripciji i prilagođeno savremenom turskom jeziku u skraćenom obliku preneseni zapisi o 161 službeniku. Drugi rad je: Dilek Akdemir, *II. Abdülhamid dönemi Bosna-Hersekli devlet adamları, Yozgat, Yozgat Bozok Üniversitesi*, neobjavljeni magistarski rad, 2018. U ovom radu su u transkripciji preneseni cjeloviti personalni dosjei 171 državnog službenika porijeklom iz Bosne i Hercegovine koji su službovali u Osmanskom Carstvu u vrijeme vladavine sultana Abdulhamida II.

10 Vidjeti: BOA. DH. SAİD. d, nr. 76/301, str. 301; Akgün, *op. cit.*, str. 153; Akdemir, *op. cit.*, str. 121-123.

11 BOA. DH. SAİD. d, nr. 76/ 301, str. 301; Dilek Akdemir, *op. cit.*, str. 121.

pisa, koji stoji na zaštitnom listu uz Kulenovićevu *idžazetnamu*, on je rođen 12. džumadel-ahira 1284. (11. oktobra 1867)¹² u mjestu Suhaja u blizini Bosanskog Petrovca. Njegov otac Bekir-beg (Bećir-beg) (u. 1897)¹³ pripadao je begovskoj porodici Kulenovića,¹⁴ i to ogranaku porodice koji je imao posjede u mjestu Suhaja, pa je odatle taj ogranak porodice nazivan Suhaja. U spomenutom Kulenovićevom personalnom dosjeu navodi se da je Bekir-beg, otac Džafera Ilhami-bega,¹⁵ potomak Kulen Mahmud Hidajet-paše.¹⁶ Nije rijedak slučaj da u *sidžilli ahval defterima* službenici svoje porijeklo vezuju za neku poznatu ličnost. Razlozi se mogu kretati u rasponu od ličnog ponosa do onih pragmatičnih, vezanih za nastojanje da se što povoljnije etablira u profesionalnoj hijerarhiji. Pažnju privlači to što Ilhami-beg Kulenović među svojim precima ističe osobe čije postojanje nije historijski utemeljeno.

Kada kao svoga pretka navodi Mahmud Hidajet-pašu, Kulenović želi vezati svoje porijeklo za dvije, po porodičnim predanjima, najznačajnije osobe iz loze Kulenovića, mada je Mahmud-paša, po tim istim predanjima, Hidajet-pašin potomak tek iz osme generacije. Hidajet-paša je, kako kazuju predanja, prvi u lozi begova Kulenovića. On je, po ovim predanjima, bio Mihailo Kulin, brat mletačkog dužda Kulina, koji je još prije dolaska islama u

12 U spomenutoj bilješci stoji da je njegov otac zapisao na poleđini *Sulejmanove Kanunname* kako mu je sin rođen 12. džumadel-ahira 1284, odnosno 24. septembra 1283 (sene-i mâliye), u petak, u devet sati, u mjestu Suhaja. (Preračunavanje datuma ovdje se razlikuje pet dana u odnosu na elektronski izračun putem ključa: <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>).

13 Vijest o njegovoj smrti, u kojoj se spominje i Džafer-beg, objavljena je u listu *Bošnjak*: „A javljaju nam da je prije nekoliko dana u Bos. Petrovcu na ahiret preselijo Bećir beg Kulinović zvani Suhaja (po selu u kome je od okupacije stanovo). Isti je bijo prilično naučen i u svakom pogledu čojek na svome mjestu. On je ostavijo samo jednoga sina Džafer bega, koji je u Carigradu sve nauke svršijo i sad se u Amasiji nalazi kao državni odvjetnik.” (*Bošnjak*, br. 28. 15. jul 1897, str. 2).

14 O porodici Kulenović vidi: Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*, Sarajevo, Institut „Ibn Sina”, 2005, str. 398-409.

15 U personalnom dosjeu njegovo ime je zapisano kao Džafer-beg (جعفر بك), u svim dokumentima o postavljenjima, koji su u ovome radu navođeni na različitim mjestima, njegovo ime je zabilježeno kao Džafer Ilhami beg (جعفر الهامي بك). U administrativnim obavijestima iz Bosne koje su mu upućivane posredstvom Austrougarske ambasade njegovo ime je zabilježeno kao Džafer Ilhami-beg sin Bećir-bega Kulenovića (جعفر الهامي بك بن بكر بك قوله نويج) (BOA. HR. UHM. 343/26; 342/42). U tekstu *idžazetname* njegovo ime je zapisano kao Kulenović Džafer Ilhami-beg sin Bekir-bega Bošnjak Petrovčanin (قولن زاده جعفر الإلهامي بن بكر بك البوسنوي البتروفچه وى). U tekstovima pisanim na turskom jeziku latinicom, a koji uglavnom spominju njegovo učešće u inspekciji koja je imala za cilj kontrolu Ataturkova djelovanja u Anadoliji, o čemu će u ovome radu biti riječi, i u nekim drugim tekstovima, spominje ga se kao Cafer İlhami Bey.

16 Akdemir je pogrešno transkribirao riječ Kulen/Kulin (كولن) kao Fevzi (Akdemir, *op. cit.*, str. 121).

Bosnu, godine 1447. primio islam i uzeo ime Hidajet i poslije poginuo u boju protiv Venecije, kojom je vladao njegov spomenuti brat. Po nekim predanjima borio se sa sultanom Muratom II na Kosovu protiv Hunyadija. Postoje i predanja da je primio islam po dolasku Turaka u Bosnu. Za Mahmud-pašu se u porodičnom predanju navodi da je poginuo 1744. godine u bici kod Hamedana u Perziji, te da je iza sebe ostavio šest sinova koji se raseliše po Bosni.¹⁷ Postoje i narodna predanja o porijeklu ove porodice koja kazuju kako Kulenovići vuku lozu od bosanskog bana Kulina, te da su bili bliski osmanskome sultanu, zahvaljujući jednom čudnom, posve očito, izmaštanom događaju.¹⁸ Ova i neka druga predanja „moraju se odbaciti kao povijesno neutemeljena, pa kao najvjerovatnije ostaje uvjerenje da su prvi Kulenovići u Bosnu došli prilikom osmanskog napuštanja Like, gdje su preci ove porodice živjeli u blizini Udbine”.¹⁹

Za razliku od Džafera Ilhami-bega Kulenovića, njegov rođak iz travničkog ogranka porodice Kulenović, Ibrahim Hakki-beg Kulenović (r. 1870), koji je obavljao različite dužnosti u osmanskoj administraciji, ne navodi da mu je predak Kulin Mahmud Hidajet-paša. U njegovom personalnom dosjeu u *sidžilli ahval defteru* piše da je „sin bosanskog uglednika, umrloga Hasana Husni-bega”.²⁰

U vezi s poznavanjem jezika, u Kulenovićevom personalnom dosjeu upisano je da govori i piše arapski, turski, bosanski, srpski, crnogorski, hrvatski, njemački i *islavdža*, a da su mu bliski perzijski i bugarski.²¹ Među 171 službenikom porijeklom iz Bosne koji su službovali u vrijeme vladavine sultana Abdulhamida II i čiji su dosjei zabilježeni u *sidžilli ahval defterima* Kulenović prednjači po broju upisanih jezika. Zapaža se da je, pored toga što je naveo bosanski, srpski, hrvatski i *islavdža*, bio jedan od četverice službenika porijeklom iz Bosne koji su naveli da poznaju i crnogorski jezik (*Karadağ lisanı*).²²

17 Vidi: „Spomenik stare slave hrvatske prošlosti – kronika porodice Kulenovića”, *Jutarnji list*, 5. 6. 1923, str. 20; „Bezi Kulinovići”, *Narodne pjesme Muslimana u Bosni i Hercegovini*, sabrao Kosta Hörmann 1888-1889, Knjiga druga, Sarajevo, Svjetlost, 1990, str. 602-606. Jedan grafički prikaz rodoslova porodice Kulenović i porodično predanje nalazi se u okviru Hörmanove zbirke bošnjačkih narodnih pjesama.

18 Husein Šehić-Ahmedov, „Kako je nastalo begovsko pleme Kulenović” (Prema narodnoj priči), *Novi Behar*, br. 19, Sarajevo, 1935, str. 330-331.

19 Kamberović, *op. cit.*, str. 398.

20 BOA. DH. SAİD. d, nr. 78/93, str. 93.; Akdemir, *op. cit.*, str. 170.

21 U vezi s navođenjem jezika da se primijetiti da se u nekim dosjeima umjesto nabrojanih južnoslavenskih jezika (bosanski, srpski, hrvatski, crnogorski) nalazi kao zajednički naziv *islavdža* (slavenski), mada u slučaju nekolicine, kao i kod Kulenovića, stoji da su poznavali neki od južnoslavenskih jezika i još i *islavdža*. (Vidi: Akdemir, *op. cit.*, str. 324-325.)

22 Akdemir, *op. cit.*, str. 37 i str. 324.

Kulenović je nakon završenog sibjan mekteba počeo pohađati dersove iz „arapskih znanosti” (*ulûm-ı arabî*)²³ pred Hilmi²⁴ efendijom Bošnjakom (Salih Hilmi Bosnevi, sin Ibrahima, Bošnjak Zeničanin), jednim od predavača (dersiam) u Fatihovoj džamiji. Od njega je dobio *opću idžazetnamu* 1895. godine. Za to vrijeme pohađao je darul-muallimin, koji završava 19. aprila 1887. godine, a potom se upisuje i na Pravni fakultet (Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne) u Istanbulu, koji je okončao 1. jula 1895. godine (19. haziran 1311. godine po rumi kalendaru)²⁵ odličnim uspjehom (*aliyyü'l-ala derecesi*).²⁶ S obzirom na to da je školovanje na spomenutom fakultetu trajalo četiri godine, da se pretpostaviti da je studij započeo 1891. godine.²⁷ Pravni fakultet završio je iste godine kada je dobio *idžazetnamu*. Iz teksta *idžazetname* doznajemo da je Pravni fakultet završio prije nego je dobio *idžazetnamu*: [...] *oštrim umom obdareni, misli prodorne, razbora blistava, pronicavosti plamteće, prirode propitivačke, nosilac prvoga stepena, aliyy al-'a'lâ, u političkim i pravnim naukama na Pravnom fakultetu*²⁸ koji je pod pokroviteljstvom vladara muslimana, Kulen-zade Džafer Ilhami Ibn Bekir-beg el-Busnevi el-Petrovčevi [Kulenović Džafer Ilhami Sin Bekir-bega Bošnjak Petrovčanin].²⁹ Pored opće *idžazetname*, Kulenović je od istog učitelja dobio i *idžazetnamu* da može predavati i prenositi djelo *Dalâ'il al-ḥayrât*, koja se nalazi u istom kodeksu kao i opća *idžazetnama*.³⁰ Ali ova posljednja *idžazetnama*, vjerovatno zbog činjenice da nije uzimana u obzir u profesionalnom napredovanju, nije navedena u Kulenovićevom personalnom dosjeu,³¹ te se ovaj rad neće baviti njome. Kulenović je autor i jednog stihovanog tursko-arapskog rječnika koji se u rukopisnoj formi čuva u biblioteci Süleymaniye u Istanbulu.³²

23 Misli se na tradicionalne islamske znanosti: tefsir, hadis, fikh, arapski jezik...

24 Akdemir je pogrešno transkribirao Hilmi, kako stoji u *Sicill-i Ahvali*, kao Hulusi. (Akdemir, *op. cit.*, str. 121; BOA. DH. SAİD. d, nr. 111/467, s. 467.)

25 Godina dobijanja *idžazetname* u personalnom fajlu u *sidžilli ahval defteru* navedena je po hidžretskom kalendaru (što se vidi iz *idžazetname*), dok su datumi završetka darul-muallimina i fakulteta dati po rumi kalendaru. U nastavku datumi postavljanja na funkcije dati su istovremeno po hidžretskom i po rumi kalendaru.

26 BOA. DH. SAİD. d, nr. 76/301, str. 301; Akgün, *op. cit.*, str. 153; Akdemir, *op. cit.*, str. 121.

27 O ovome fakultetu vidi u: Ali Adem Yörük, *Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, Istanbul, Marmara Üniversitesi, neobjavljena magistarska teza, 2008.

28 Mekteb-i Hukuk / Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne.

29 Süleymaniye Kütüphanesi, Istanbul, 06 Hk. 17781/1, fol. 3b.

30 Ibid., fol. 9b-10b.

31 *Dalâ'il al-ḥayrât* je djelo koje sadrži salavate i koje je bilo rašireno među sufijama. Neki vladari su podsticali da se ovo djelo prepisuje i širi u narodu. Sultan Abdulhamid II bio je posljednji među njima.

32 Süleymaniye Kütüphanesi, Istanbul, 06 Mil. Yz. A. 3931/1.

Nije nam poznata tačna godina Kulenovićeve dolaska u Istanbul, ali s obzirom na to da je završio darul-muallimin 1887. godine morao je doći u Istanbul najkasnije 1885. godine. Moguće je da je došao na školovanje u ovaj grad pod utjecajem hafiza Ribića, u narodu poznatog kao Širazija, koji je službovao u Bihaću kao muftija i muderis Bihaćke medrese od 1883. do 1885. Pouzdano znamo da je takav bio slučaj s njegovim zemljakom iz Bosanske krajine, Hasanom Mehmedagićem – Biščakom, i vjerovatno i drugim njegovim zemljakom, Džemaludinom Čauševićem, koji su u Istanbul stigli 1887. godine. I Mehmedagiću i Čauševiću hafiz Ribić je bio muderis u Bihaćkoj medresi.³³ Salih Hilmi-efendija Zeničanin dao je dvije istovjetne idžazetname Kulenoviću i spomenutom Hasan-ef. Mehmedagiću – Biščaku, i to iste godine kada je idžazetname dao i Kulenoviću, tj. 1895.³⁴

O načinu na koji je Džafer Ilhami-beg Kulenović stekao idžazetname i o njenom davaocu Salihu Hilmiu Bošnjaku Zeničaninu

Malo podataka imamo o davaocu *idžazetname* Salihu Hilmiu Zeničaninu. Znamo da je porijeklom iz Zenice. Kreševljaković navodi da je bio muderis u Istanbulu, u medresi Krkčešme³⁵, i da se zvao „Salih Hilmi Silajdžić, poznatiji kao Salih ef. Zeničak.”³⁶ Sam Salih Hilmi Zeničanin u spomenutim idžazetnamama koje je dao Biščaku i Kulenoviću potpisuje se kao *Salih Hilmi Sin Ibrahimov Bošnjak Zeničanin* (Şalih al-Ḥilmī Ibn Ibrāhīm al-Būsnawī al-İzīnčawī) i dodaje da je „muderis u Domu Svijetloga sultanata kojemu je ime al-Qusṭanṭīniyya,³⁷ Allah neka ga sačuva od kušnje svake, u džamiji osvajača i gazije sultana Mehmeda-hana, milost i oprost Božiji neka su s njime.”³⁸ Salih Hilmi-efendija Zeničanin, u vrijeme kada su pred njim učili Biščak i Kulenović bio je *dersiam*, tj. muderis koji je držao predavanja u Sultan Fatihoj džamiji u Istanbulu. Isto stoji i u Kulenovićevom personalnom dosjeu: „pred jednim od dersiamova časne džamije sultana Fatiha (Fâtih Câmî-i Şerîfi ders-i âmlarından), Bošnjakom Hilmi-efendijom stjecao je znanje iz arapskih znanosti.”³⁹

33 Hamdija Kreševljaković, „Hadži Hasan ef. Mehmedagić – Biščak,” *Glasnik IZ* XIX, br. 1–3 (1956), str. 104. Vidi i: Harun Buljina, *Empire, Nation, and the Islamic World: Bosnian Muslim Reformists between the Habsburg and Ottoman Empires, 1901–1914*, neobjavljena doktorska disertacija, Columbia University, 2019.

34 Arhivska građa Gazi Husrev-begove biblioteke, A-2261/TO, 1313/1895.

35 Upitno je da li je postojala medresa pod ovim imenom. Možda se radi o nazivu kvarta u kojem se medresa nalazila ili sl.

36 Hamdija Kreševljaković, „Hadži Hasan ef. Mehmedagić – Biščak,” str. 104–106.

37 Istanbul.

38 Süleymaniye Kütüphanesi, 06 Hk 1778/1; Arhivska građa Gazi Husrev-begove biblioteke, A-2261/TO, 1313/1895, fol. 8b.

39 BOA. DH. SAİD. d, nr. 111/467, s. 467; Akdemir, op. cit., str. 121.

Iz nizova učenjaka (*isnad*) ispisanih u *idžazetnami* koju je Salih Hilmi-efendija Zeničanin dao Kulenoviću saznajemo da je muderis, odnosno dersiam, pred kojim je Zeničanin učio i od kojega je dobio *idžazetnamu* bio Safranbolulu Hafiz Ahmed Efendi (ʿAḥmad Šākir al-Zaʿafrānbūlī),⁴⁰ poznat i kao al-Ḥāfīz ʿAḥmad Šākir al-Kabīr ili kao Hafiz Ahmet Şakir efendi (u. 1897). Safranbolulu Hafiz Ahmed Efendi bio je dersiam u Fatihovoj džamiji u Istanbulu i od njega je *idžazetnamu* dobio veliki broj učenika koji su poslije službovali kao kadije, muftije, muderisi i dr. Predvodio je jedinicu dobrovoljaca u osmanskome ratu sa Srbima 1291. godine po hidžri, vjerovatno se radi o Hercegovačkom ustanku 1875.⁴¹ Salih Hilmi Zeničanin je posve izvjesno učio pred njim u Fatihovoj džamiji u Istanbulu.

Kulenović je, kako u *idžazetnami* stoji, „redovno pripremao svoja izlaganja” (*lāzama taqrīr darsih*),⁴² što će reći da nije bio samo slušatelj na predavanjima koja je dersiam Salih Hilmi Zeničanin držao u Fatihovoj džamiji, već je bio i muqarrir/mukarrir, tj. lično je, po instrukciji dersijama, u okviru stjecanja diplome, izlagao teme na predavanju.

Termin *dersiam*, iako je samo jezičko značenje ove riječi „javno predavanje”, označava predavača koji ima dopuštenje da, po programu medrese, drži javna predavanja u za to predviđenim džamijama. Uloga dersijama dobija na značaju u devetnaestom stoljeću, a naročito u drugoj polovini, u vrijeme vladavine sultana Abdulhamida II. Služba dersijama uglavnom je vezivana za velike istanbulske džamije, prije svega za Fatihovu, Sulejmaniju, Bajezitovu i Aja Sofiju, tako da se, kao neka vrsta odrednice, uz njihova imena spominje, primjerice, „Fâtih dersîamlarından” (dosl. jedan od onih koji službuju kao dersiam u Fatihovoj džamiji) i isto i za ostale pobrojane džamije. Upotreba množine (dersîamlarından) pokazuje da je u jednoj džamiji predavanja držalo više predavača. Dersiam predavači su svoja predavanja u džamijama držali obično u vremenu od jutarnje molitve, sabah-namaza, pa do podnevne molitve, podne-namaza, a pristup predavanjima bio je otvoren.⁴³

U vrijeme sultana Abdulhamida II, upravo kada je Salih Hilmi Zeničanin predavao kao *dersiam* u Fatihovoj džamiji, uslov za dobijanje mjesta dersijama bio je da se nakon završene medrese položi poseban ispit pred komisijom koju je formirao šejhul-islam. Kandidat je sam podnosio zahtjev za polaganje navedenog ispita. Tako je samo petnaest osoba godišnje moglo dobiti zvanje dersijama. Nakon položenoga ispita, kandidat koji je dobio zvanje dersijama

40 Süleymaniye Kütüphanesi, 06 Hk 1778/1, fol. 3b-4a.

41 Vidi: Muḥammad Zāhir Ibn al-Ḥasan al-Kawṭarī, *al-Taḥrīr al-wağīz fīmā yabtağih al-mustağīz*, Ḥalab: Maktaba al-Maṭbūʿāt al-ʿislāmiyya, s.a., str. 52-56.

42 Süleymaniye Kütüphanesi, 06 Hk 1778/1, fol. 3b.

43 Vidi: Mehmet İpşirli, „Dersiam”, *TDV İslam ansiklopedisi*, t. 9, str. 185-186. Vidi i: Dr. Murat Akgündüz, *Osmanlı Dersiamları*, Istanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2010.

morao je provesti četiri godine u službi s minimalnom naknadom, do vremena kada bi počeo dobijati punu plaću iz državne blagajne. Plaća se vremenom povećavala. Četiri godine koje je dersiam provodio s minimalnom plaćom jesu bile probne, odnosno uslovne godine, tako da nisu svi oni koji su položili ispit pred komisijom i koji su proveli četiri godine „probnog” rada dobijali naposljetku punu plaću i mjesto dersiamu.⁴⁴ Istovremeno, postojale su kategorije koje su kao izraz carske blagonaklonosti (*ihsan-ı şahane*) dobijale pravo da bez provedenoga staža, bez ispita i bez četverogodišnjega staža dobiju mjesto dersiamu. To su bili sinovi uleme ili visokopozicioniranih državnih službenika.⁴⁵ Time je sultan Abdulhamid II nastojao održati lojalnost ne samo navedenih pojedinaca već, posredno, i širih masa. Država je prepoznala istanbulske medrese kao sredstvo društvene kontrole i integracije.⁴⁶ U tome smislu treba promatrati institucionaliziranje uloge dersiamu. Onaj dersiam koji je imao pravo davati *idżazetname* nazivao se *mudžiz dersiam*. Kada govorimo o ovome, treba imati na umu da *idżazetnamu* po pravilu nije izdavala medresa već muderis, tako da je iza *idżazetname*, ustvari, stajao autoritet muderisa, odnosno dersiamu. U personalnim dosjeima uleme⁴⁷ i službenika uvijek je naglašeno ako su *idżazetnamu* stekli pred *dersiamom* i u kojoj džamiji (npr. Fâtih Câmî-i Şerîfi ders-i âmlarından Bosnalı Hilmi Efendi'den...). Dersiam je, kako pokazuju dokumenti, bio zamjena za naziv muderis u Istanbulu u drugoj polovini devetnaestog stoljeća, dok je u ostatku Osmanskog Carstva uglavnom korišten i dalje termin muderis. Držanje predavanja u Istanbulu premještanu je iz medresa u spomenute velike džamije.⁴⁸ Za to vrijeme medrese su više korištene kao mjesta gdje su učenici stanovali i učili.⁴⁹ Dakle, *idżazetnama* koju je Kulenović stekao pred dersiamom iz Fatihove džamije Salihom Hilmi-efendijom Zeničaninom nije nikakva ekstrakurikularna diploma, već redovna diploma iz vjerskih znanosti koja se u to vrijeme i na opisani način stjecala u Istanbulu. Biografije pripadnika ulemanskog kasnog osmanskog perioda redom pokazuju da su *idżazetname* u Istanbulu stjecali pred

44 Vidi: Mehmet İpşirli, „Dersiam”, str. 185-186.

45 Vidi: İlhami Yurdakul, „II. Abdülhamid Devri'nde Ulemazadenin Dersiamlık ve İstanbul Müderrisliği Ruusu Sınavından Muafiyeti ve Kota İmtiyazı”, u: ed. Ahmet Hamdi Furat, *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası XIX. Yüzyıl*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları Kitap, No. 69, Mart, 2021.

46 Halil İbrahim Erbay, *Teaching and Learning in the Madrasas of Istanbul During the Late Ottoman Period*, neobjavljena doktorska disertacija, School of Oriental and African Studies, University of London, 2009, str. 39.

47 Personalni dosjei uleme uvedeni su kako bi se osigurao red u ulemanskoj službi i kako bi se preduprijedilo da nekvalifikovane osobe obavljaju poslove uleme (muderis, dersiam, kadija, naib, muftija, pisar u sudu, imam, mujezin i dr.).

48 Halil İbrahim Erbay, *op. cit.*, str. 103.

49 İlhami Yurdakul, *op. cit.*, str. 73.

dersiamovima.⁵⁰ Oni koji su posjedovali zvanje dersiam bili su imenovani i na druge pozicije u vjerskoj hijerarhiji.⁵¹

Više podatka o davaocu *idżazetname*, Salihu Hilmiu Zeničaninu, nismo mogli pronaći. Njegov personalni dosje ne nalazi se među 6286 personalnih dosjea pripadnika uleme koji se čuvaju u İstanbul Müftülüğü Şer‘iyye Sicilleri Arşivi, a razlog tome jeste činjenica da defteri koji sadrže personalne dosjee dersiamova i muderisa započinju s godinom 1910. (1328. h), tj. petnaest godina nakon što je Salih Hilmi-ef. Zeničanin izdao *idżazetname* Kulenoviću i Biščaku. Međutim, on tada nije bio među živima. Na osnovu Kulenovićeva zapisa koji je o smrti svoga učitelja zapisao u podnožju posljednjeg lista svoje *opće idżazetname* vidi se da je Hilmi-ef. Zeničanin umro 6. augusta 1900. godine (9. rebiul-ahir 1318).⁵²

„Dvojno obrazovanje”: Idżazetnama i diploma Pravnog fakulteta (Mekteb-i Hukuk / Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne)

Pravni fakultet (Mekteb-i Hukuk ili Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne) na kojem se školovao Džafer Ilhami-beg Kulenović osnovan je s ciljem modernizacije pravosudnog sistema u Osmanskom Carstvu, koja se odvijala u vanrednim političkim okolnostima, pod pritiskom evropskih sila. Fakultet je počeo s radom 1880. godine⁵³ i obrazovao je sudije za redovne, odnosno građanske sudove (*nizamiye mahkemeleri*), koji su, uz šerijatske sudove (*şer‘iye mahkemeleri*), bili aktivni počev od 1864. godine. *Nizamiye* sudovi bili su nadležni za pitanja iz oblasti građanskog i krivičnog prava. Dvojnost sudova pratila je i dvojnost u školama koje su obrazovale sudije. Tako je 1885. godine osnovana škola za obrazovanje kadija za šerijatske sudove. Ta škola, koja je prvobitno nosila naziv Muallimhane-i Nüvvab, potrajala je do kraja Osmanskog Carstva pod različitim nazivima: Mekteb-i Nüvvab, Mekteb-i Kuzat i, konačno, Medresetü’l-kuzat. Ona je bila izraz napora uleme za uključivanje u savremene tokove. Od početka Tanzimata osmanski šerijatski sudovi susretali su se s različitim izazovima: kontrola od strane lokalnih vijeća, kompetitivni karak-

50 Sadik Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, t. I-V, İstanbul, Milli Gazete Yayınları, 1981; Hümeýra Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları* (Şer‘iyye Sicilleri), neobjavljena magistarska teza, İstanbul Üniversitesi, 1998.

51 Vidi: Mehmet İpşirli, „Dersiam”, *TDV İslam ansiklopedisi*, t. 9, str. 185-186.

52 Moglo bi se eventualno tragati za visinom njegove plaće u defterima u kojima su bilježena primanja dersiamova (*Dersiam Maaş Defterleri*, Meşihat Arşivi, İstanbul) koji počinju 1889/1307. h, pod pretpostavkom da je u to vrijeme još uvijek bio u službi.

53 Godine 1907. pravni fakulteti ovoga tipa otvoreni su u Solunu, Konji i Bagdadu, ali je onaj u Solunu zatvoren usljed Balkanskih ratova te je jedan ovakav fakultet otvoren 1913. u Beirutu. Ovi fakulteti zatvoreni su nakon Prvog svjetskog rata. (Mustafa Ergün, *II. Meşrutîyet Döneminde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara, Ocak Yayınları, 1996.

ter građanskih sudova, potom zahtjevi po kojima su šerijatske sudije morale proći naknadnu edukaciju i dodatnu provjeru sposobnosti da bi mogli raditi u građanskim sudovima.⁵⁴ U kasnom osmanskome kontekstu, usljed nužde koju je nametalo provođenje reformi, tripartitni obrazac ustrojstva državnih službenika – vojni službenici (*askeriye*), civilna birokratija (*mülkiye*) i vjersko-sudstveni službenici (*ilmiye*) – morao je prihvatiti djelimičnu fleksibilnost, u smislu prelaska iz jedne u drugu hijerarhiju. Naime, status nekoga ko je završio medresu, predavao u medresi, bio sudija na šerijatskom sudu, dakle, pripadao staležu uleme, mogao je biti „preregistriran” u odgovarajući položaj u civilnoj birokratiji, ali je prelazak u suprotnom smjeru bio skoro nemoguć.⁵⁵ Dakle, nekome ko je posjedovao *idżazetnamu* bila je otvorena mogućnost da, pored službovanja u nekoj od službi koje su pripadale ulemanskoj hijerarhiji, može obavljati i neku od civilnih službi.

Građanski (*nizamiye*) sudovi nisu bili istovremeno i „sekularni” sudovi, jer su kao zakonik koristili *Medžellu*, a taj zakonik bio je, najjednostavnije rečeno, kodificirano pravo hanefijske pravne škole, koje je prilagođeno tako da odgovara proceduralnoj praksi preuzetoj iz francuske pravne prakse. I šerijatski i građanski sudovi koristili su *Medžellu*, a službenici iz šerijatskih sudova mogli su obnašati položaje i u građanskim sudovima, pogotovo u početnom periodu, zbog nedostatka kadra. Dakle, nije se radilo o dihotomijskom procesu i stanju, već o sinkretizmu pravnih praksi. Bio je to, prije svega, rezultat nastojanja glavnog kreatora reformi Ahmeda Dževdet-paše da se promjene dese, a da se pri tome ne promijeni suština osmanskog društveno-političkog poretka.⁵⁶ U tome smislu značajno je bilo očuvanje prisustva uleme u organizaciji sudstva. „Godine 1881, Dževdet Paša, tada ministar pravde, napisao je u svom memorandumu da su pripadnici uleme koji su obrazovani u islamskom pravu superiorniji od onih u druge dvije grupe u građanskim sudovima (tj. onih koji su bili školovani za sudski sistem građanskih, *nizamiye* sudova, i onih koji su bili obrazovani u Evropi), iako je priznao da nije mnogo uleme poznavalo statutarno pravo, posebno zakon o parničnom postupku. Također je kazao da će glavne funkcije (predsjednik građanskog odjeljenja Kasacionog suda i predsjednik krivičnog odjeljenja Apelacionog suda u Istanbulu) dodijeliti ulemi kad god je to moguće.”⁵⁷ Podaci pokazuju

54 Vidi: Jun Akiba, „A New School for Qadis: Education of the Sharia Judges in the Late Ottoman Empire”, *Turcica*, No. 35, 2003, str. 125-163.

55 Jun Akiba, „Sharī'a Judges in the Ottoman Nizāmiye Courts, 1864-1908”, *Osmanlı araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, No. 51, 2018, str. 219.

56 Vidi: Abdurrahman Nur, *Disciplinary Transformation of Late Ottoman Legal Education (1826-1926): An Interactional Field Analysis*, neobjavljena magistarska teza, İstanbul Şehir University, 2015.

57 Jun Akiba, „Sharī'a Judges in the Ottoman Nizāmiye Courts, 1864-1908”, str. 222.

da je, primjerice, predsjednik građanskog odjela Kasacionog suda (Vrhovni sud) sve do 1917. godine bio iz reda uleme.⁵⁸ Jednostavno, neko ko je završio medresu i upisao se na Pravni fakultet imao je više šanse da uspije u građanskim sudovima kao sudija ili tužilac.⁵⁹ Pod svršenikom medrese se svakako podrazumijeva i neko ko je stekao *idžazetnamu* pred dersiamom, kakav je slučaj sa Džaferom Ilhami-begom Kulenovićem.

S obzirom na posvemašnju tranzicijsku prirodu okolnosti u kojima je Kulenović živio i školovao se i s obzirom na naprijed opisane mogućnosti napredovanja u službi, stjecanje dviju diploma (*idžazetname* i diplome Pravnog fakulteta), ne ulazeći u lični entuzijazam, čini se praktičnom i pragmatičnom odlukom. Razmotrimo ovo pitanje i u vezi s mogućnošću da se Kulenović planirao vratiti u Bosnu i Hercegovinu nakon završenog školovanja. Kulenović se upisao na Pravni fakultet u Istanbulu 1889. godine – iste godine kada je osnovana Šerijatska sudačka škola u Sarajevu (Mektebi Nuvvab) koja je bila namijenjena školovanju šerijatskih sudija. Imao je mogućnost upisati se na istanbulski Mekteb-i Nüvvab koji je školovao kadar za šerijatske sudove i bio u neku ruku kompatibilan s istoimenom sarajevskom školom. Ipak, novootvoreni Pravni fakultet (Mekteb-i Hukuk) u Istanbulu nudio je mogućnost brzog napredovanja u državnoj službi. I Džemaludin Čaušević je prvobitno bio upisao Mekteb-i Nüvvab u Istanbulu 1898, ali je po nagovoru svoga učitelja, šejha Manastirlije, prešao na Mekteb-i Hukuk i završio ga 1903. godine. Vratio se u Bosnu i Hercegovinu, a „svi njegovi klasni drugovi s pravnog fakulteta kasnije su zauzeli najveće državne položaje.”⁶⁰ I Kulenović i Čaušević su upisivanjem Pravnog fakulteta, pored obrazovanja, otvarali sebi mogućnosti za brzo napredovanje u tadašnjoj osmanskoj sudskoj hijerarhiji i administraciji. Što se tiče bosanskohercegovačkih okolnosti, oni su, i da su se zadovoljili *idžazetnamama* koje su stekli u Istanbulu, mogli obnašati položaj kadije.⁶¹ Od te mogućnosti i upisivanja na istanbulski Mekteb-i Nüvvab mogla ih je odvratiti i činjenica da položaj kadije u Bosni i Hercegovini u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, mada su kadije bili državni službenici, nije bio na zavidnom nivou u vrijeme kada su odlučili upisati se na Pravni

58 Ibid., str. 221.

59 Ibid., str. 223.

60 Hafiz Muhamed Pandža, „Merhum Džemaluddin Čaušević”, *Novi Behar*, br. 20, 15. april 1938, str. 299.

61 Sejfulah Proho u autobiografiji navodi da je nakon višegodišnjeg slušanja predavanja učenjaka u džamiji sultana Mehmeda Fatih u Istanbulu stekao *idžazetnamu* 1893. godine, te da mu je po povratku u Bosnu i Hercegovinu tadašnji reis Hadžiomerović ponudio da bude kadija. (Autobiografiju Sejfulaha Prohe preveo je s arapskog Muharem Omerdić. Vidi: <https://www.mizkonjic.ba/2019/04/08/sejfullah-efendija-proho/> (pristupljeno 10. 7. 2022).

fakultet. Njihov položaj se popravio tek nakon što su počeli prispijevati kadrovi odškolorani na Šerijatskoj sudačkoj školi u Sarajevu.⁶²

Da li je *idžazetnama* doista imala značaja u profesionalnom napredovanju Džafera Ilhami-bega Kulenovića teško je, na osnovu dostupnih dokumenata o imenovanjima, potvrditi. No „protežiranje” svršenika medresa, odnosno onih koji posjeduju *idžazetname* za određene najviše sudske funkcije u građanskim (*nizamiye*) sudovima, u skladu s politikom koju je uspostavio Dževdet-paša mogao je biti dovoljan razlog za Ilhami-bega Kulenovića da se potruži dobiti *idžazetnamu*, tj. pored kvalifikacija za građanski sud (Pravni fakultet) imati i diplomu iz „ulemanskog” obrazovanja. Mogućnosti koje su u Istanbulu stajale pred Kulenovićem, u slučaju da se zadovoljio *idžazetnamom*, bile su manje privlačne. Mogao je raditi u ilmijanskom staležu ili administraciji. Napredovanje do položaja *dersiama*, odnosno *muderisa* u jednoj od velikih džamija iziskivalo je još četiri godine obaveznog čekanja nakon dodatnog ispita, dok je imenovanje na neku pravosudnu funkciju s diplomom Pravnog fakulteta bilo zagarantovano odmah. Usto, primanja sudija i tužilaca bila su mnogostruko veća od primanja *muderisa* i drugih pripadnika ilmijanskog staleža.⁶³

Napredovanje u službi

Nakon što je završio fakultet Kulenović je bio pripravnik tri mjeseca na Osnovnom sudu (*Bîdâyet Mahkemesi*) u Istanbulu, a potom je 4. juna 1896. godine imenovan za pomoćnika tužioca (*Müdde-i Umûmi Muavini*) u Osnovnom sudu (*Bîdâyet Mahkemesi*) u sandžaku Amasja. Dana 30. oktobra 1898. godine postavljen je za predsjednika Krivičnog odjeljenja Osnovnoga suda (*Bîdâyet Mahkemesi Cezâ Dâiresi Riyâseti*) u Pljevljima.⁶⁴ Godine 1900, na dan 23. septembra biva premješten u Skadarski vilajet za pomoćnika glavnog tužioca u Centralnom osnovnom sudu (*Merkez Bidâyet Mahkemesi*).⁶⁵ Dana 28. januara 1903. godine imenovan je za predsjednika Krivičnog odjeljenja u Centralnom osnovnom sudu Kosovskog vilajeta.⁶⁶ Godine 1907. na dan 12. februara imenovan je za glavnog tužioca (*Müdde-i Umûmi*) na Vilajetskom

62 Vidi: Hana Younis, *Biti kadija u kršćanskom carstvu: rad i osoblje šerijatskih sudova u Bosni i Hercegovini 1878.-1914.*, Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, 2021.

63 Vidi: Erhan Bektaş, *The Ulema in the Late-Ottoman Empire (1880-1920): The Formation of Professional Ulema Identity*, neobjavljena doktorska disertacija, Boğaziçi University, 2019.

64 BOA. DH. SAİD. d, nr. 76/301, str. 301; BOA. BEO. 129, 91386; Akdemir, *op. cit.*, str. 122.

65 BOA. DH. SAİD. d, nr. 76/301, str. 301; Akdemir, *op. cit.*, str. 122.

66 BOA. DH. SAİD. d, nr. 76/301, str. 301; BOA. İ. AZN. 48/41; Akdemir, *op. cit.*, str. 122.

apelacionom sudu (*Istinaf Mahkemesi*) u Edirnama.⁶⁷ Dana 19. jula 1909. godine postavljen je za tužioca (*Müdde-i Umûmi*) Vilajetskog apelacionog suda u Solunu. Dana 23. septembra 1909. godine imenovan je za tužioca pri Osnovnom sudu na Uskudaru. Dana 17. februara 1910. godine imenovan je za tužioca pri Osnovnom sudu na Beyoğluu (Istanbul). Dana 6. augusta 1911. godine imenovan je za prvog pomoćnika glavnog tužioca (*Müdde-i Umûmi Başmuavini*) na Vrhovnom sudu u Istanbulu.⁶⁸ Godine 1912, na dan 11. decembra imenovan je u Generalnu direkciju policije u Istanbulu (*Polis Müdüriyet-i Umûmiye*).⁶⁹ Drukčije kazano, imenovan je za ministra policije u kabinetu Kamil-paše, koji je u to vrijeme bio četvrti put veliki vezir. U Kulenovićevom personalnom dosjeu navodi se da je 23. januara 1913. godine smijenjen zbog imenovanja drugog službenika na njegovo mjesto.⁷⁰ Radi se o tome da je navedenog datuma smijenjen prilikom državnog udara kojega su izveli mladoturci, a kojom prilikom je svrgnut i veliki vezir Kamil-paša.⁷¹ Službovanje u Kamil-pašinom kabinetu u ovom kratkom periodu nije ga koštalo više od smjene, privremenih problema oko postavljenja i prinadležnosti i nekih kasnijih prijekora od strane Ataturka i njegovih saradnika.⁷² Ovo

67 BOA. DH. SAİD. d, nr. 76/301, str. 301; BOA. BEO. 2993/224433; Akdemir, *op. cit.*, str. 122.

68 BOA. DH. SAİD. d, nr. 76/301, str. 301; BOA. BEO 3924/294297; Akdemir, *op. cit.*, str. 122.

69 BOA. DH. SAİD. d, nr. 76/301, str. 301; BOA. İ.DH. 1497/21; Akdemir, *op. cit.*, str. 123.

70 BOA. DH. SAİD. d, nr. 76/301, str. 301. Akdemir, *op. cit.*, str. 123.

71 U jednom narativnom prikazu prevrata opisano je smjenjivanje Kulenovića s pozicije ministra policije: „Nakon što je Azmi bey ušao u njegovu kancelariju i kazao za sebe da ga je Komitet İttihat ve Terakki imenovao za novog ministra policije i zapovijedio Džaferu İlhami-begu Kulenoviću da mu preda kancelariju, Džafer İlhami je, mireći se s time, onako kako se ne bi očekivalo od jednog ministra policije, kazao: Pa izvolite, čestitao. Obukao je kaput, uzeo svoj štap i napustio prostoriju.” (Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, Istanbul, ÖrgünYayınevi, drugo izdanje, 2004, str. 133); Galip Vardar, Samih Nazif Tansu, *İttihad ve Terakki içinde dönenler*, Istanbul, İnkilap Kitabevi, 1960, str. 138.

72 Dana 9. novembra 1919. veliki vezir Ali Rıza-paša imenovao je dvije komisije koje su trebale provjeriti stanje u Anadoliji. Jednu od te dvije komisije sačinjavali su ministar Ahmet Fevzi-paša, İlhami-beg Kulenović iz Vrhovnog suda i pomoćnik fetva-emina Hasan efendija. Ova komisija bila je zadužena za područja Ankare, Sivasa i Erzuruma. (BOA. BEO. 4598/344833; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Son Meşrutiyet (1919-1920)*, str. 297.) Povod za formiranje ovih dviju komisija bile su pritužbe protiv Ataturka i njegovih saradnika iz Društva za odbranu prava Anadolije i Rumelije (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) koje su govorile o tome kako Ataturk i njegovi istomišljenici utiču na glasače u vezi s predstojećim izborima. Te pritužbe iznijela je suparnička, engleskoj strani naklonjena, Stranka sloboda i sloga (Hürriyet u İtilaf) koja je imala utjecaja na vladu u Istanbulu, a koji je u to vrijeme bio okupiran od strane zapadnih saveznika. Za Kulenovića se, u krugovima bliskim Ataturku,

je bio jedini slučaj u toku njegove karijere da je obavljao neku funkciju izvan pravosuđa. Ubrzo, 17. februara 1913. godine imenovan je na novu dužnost, na mjesto sudije u Apelacionom sudu (*Istinaf Mahkemesi*) u Istanbulu.⁷³ Na dan 1. marta 1913. godine imenovan je za člana Apelacionog vijeća na Privzskom sudu (*Ganaim-i Bahriye Divan-ı İstinaf*) u Istanbulu.⁷⁴ Za sudiju Kasacionog suda (*Mahkeme-i Temyiz*) u Istanbulu imenovan je 5. novembra 1919,⁷⁵ a 21. februara 1920. godine imenovan je za predsjednika Apelacionog suda u Istanbulu (*Istinaf Mahkemesi*).⁷⁶ Vrhunac njegove karijere bio je imenovanje na visoku sudsku poziciju 13. aprila 1920. godine, kada je imenovan za predsjednika Kasacionog suda u Istanbulu (*Mahkeme-i Temyiz*).⁷⁷

Kandidatura za reisul-ulemu

U njegovoj rodnoj zemlji, Bosni i Hercegovini, za Ilhami-bega Kulenovića se zna uglavnom u vezi s kandidaturom za reisul-ulemu 1913. godine. Hodžinska izborna kurija je 15. januara 1913. predložila kao kandidate za reisul-ulemu Džemaludin-ef. Čauševića, Jusuf-ef. Midžića i Hasan-ef. Hadži-efendića. Najveći broj glasova dobio je Čaušević, te je Glavni odbor Ilmije predložio Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu da Čauševića imenuje za reisul-ulemu. Međutim, to se nije desilo. Spriječili su to svojim uplitanjem predstavnici Ujedinjene muslimanske organizacije, jer nisu smatrali da su Čaušević, a niti jedan od druge dvojice kandidata, odgovarajući za položaj

govorilo da je bio odani pristalica Stranke slobode i sloge i da je on, mada nije bio na njenom čelu, stvarno rukovodio radom ove komisije. (Alaattin Uca, „Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa’yı Teftiş Etmek İçin İstanbul’dan Erzurum’a Gönderilen Tahkik Heyetleri”, str. 63). Ataturk je zamjerio Kulenoviću zbog učešća u toj komisiji, tako da u svojim memoarima piše: „Nismo nikako mogli pronaći bilo kakav razlog zašto su fetva-emin i još jedan čovjek, koji je bio direktor policije u kabinetu Kamil-paše, imenovani za članove ove Komisije.” (Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (English edition): The Speech*, str. 365). Izvještaj koji je podnijela ova komisija nije potvrdio optužbe koje su iznošene na račun Ataturka i njegovih saradnika. (Alaattin Uca, *op. cit.*, str. 62). Ipak, postojale su i tvrdnje da su iza zastora ovog formalno pozitivnog izvještaja bili podneseni negativni izvještaji i ocjene o Ataturkovom djelovanju u Anadoliji. (Sina Akşin, *op. cit.*, str. 298).

73 BOA. DH. SAİD. d, nr. 76/301, str. 301; BOA. İ. AZN. 110; Akdemir, *op. cit.*, str. 122. Ovo je posljednji podatak koji je upisan u Kulenovićevom personalnom dosjeu. Po boji tinte da se zaključiti da su podaci dopisivani sukcesivno u pet navrata. Dokumenti koji sadrže podatke o njegovom daljnjem kretanju nalaze se u Državom arhivu u Istanbulu i navedeni su u ovome radu u nastavku.

74 BOA. İ. AZN. 110/18

75 BOA. İ. DUİT. 17/54

76 BOA. İ. DUİT. 50/95

77 BOA. İ. DUİT. 50/98

reisul-uleme. Oni su kao odgovarajućeg kandidata vidjeli Ilhami-bega Kule-novića.⁷⁸ Zemaljska vlada je 26. februara 1913. zatražila od Zajedničkog ministarstva finansija mišljenje o Kulenoviću i 11. juna 1913. dobila odgovor ministra Bilinskog, u kojem je Kulenović opisan kao pristojan, sposoban i nepotkupljiv; kazano je da obnaša visoku poziciju u državnom pravosuđu u Istanbulu, da ga se „bez obzira na to što živi u inostranstvu, gdje je otišao zbog obrazovanja, smatra velikim patriotom, pri čemu se radi o osobi koja se iskreno i energično usprotivila neutemeljenim kritikama na račun austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, [...] ne postoji nikakva prepreka od strane državne uprave zbog koje navedena osoba ne bi mogla dobiti status kandidata za reisul-ulemu.”⁷⁹ Austrougarska uprava je zasigurno imala diplomatske i druge načine da formira ovakvo mišljenje o Kulenoviću. Što se tiče njegovih boravaka u Bosni i Hercegovini, nalazimo da je 13. 10. 1898. godine zatražio tromjesečno odsustvo⁸⁰ radi sređivanja određenih poslova i stvari vezanih za nasljedstvo nakon smrti njegova oca. Izgleda da se ta posjeta dogodila početkom 1899. Tom prilikom se Kulenović na proputovanju za Petrovac zaustavio u Sarajevu i „prestavio gragjanskom doglavniku njegovoj preuzvišenosti g. baronu Kučari, koji ga je vrlo ljubezno primio i pogostio.”⁸¹ Izbori kandidata za reisul-ulemu održani 15. januara 1913. poništeni su i uslijedila je javna polemika koju su vodili ili podsticali, na jednoj strani članovi muslimanskog saborskog kruga koji su dolazili iz Ujedinjene muslimanske organizacije, na čelu kojih je stajao Safvet-beg Bašagić, a na drugoj je bila grupa sarajevskih prvaka u kojoj je bio i dr. Mehmed Spaho. Početkom septembra 1913. Hodžinska izborna kurija ponovo je zasjedala, a jedan od kandidata bio je i Džafer Ilhami-beg Kulenović kojega su, kao što smo kazali, podržavali muslimanski predstavnici u saborskoj većini, odnosno Ujedinjena muslimanska organizacija. Kulenović nije ušao u najuži izbor; ušli su Džemaludin-ef. Čaušević, Hamza-ef. Puzić i Salim-ef. Muftić.⁸² Zagrebački list *Obzor* navodi da je tom prilikom, nakon prvog kruga glasanja, Kulenović dobio šest glasova, što je bio najmanji potrebn broj za ulazak u krug kandidata. U drugom krugu glasanja Čaušević je dobio 21 glas, Salim-ef. Muftić 13 glasova, Hamza-ef. Puzić 12 glasova, Jusuf-ef. Midžić 11 glasova, a Kulenović 10 glasova. Usto,

78 Vidi: Adnan Jahić, „O imenovanju Džemaludina Čauševića za reisul-ulemu 1913. godine”, str. 59-78.

79 Jahić, *op. cit.*, str. 69. Iz navedenog odgovora jasno je da su netačni neki kasniji navodi o tome da je Kulenovićev izbor za reisul-ulemu (?) poništen jer je bio „turski podanik”. (Vidi: Mehmed Sulejmanpašić, „Bosanski muslimani u javnom životu Turske kroz posljednjih stotinu godina”, *Muslimanska svijest*, br. 91, 1940, str. 2).

80 BOA. BEO. 1210/90711

81 „Proputovao”, *Bošnjak*, br. 9, 1-2 mart 1899, str. 3.

82 Jahić, *op. cit.*, str 76.

Obzor dodaje: „Rezultat ovoga izbora predmet je živoga komentiranja u muslimanskim krugovima, te bi mogao imati i političkih posljedica.”⁸³ Nakon što Kulenović nije bio izabran, glasilo Ujedinjene muslimanske organizacije *Novi vakat* osudilo je postupke Hodžinske izborne kurije: „Mi smo više nego uvjereni, da bi kandidaturu Džaferi-Ilhamije odobrili muslimanski poslanici obiju stranaka. Osim toga, ne samo da mislimo, nego dapače vjerujemo, da i velika većina muslimana u Bosni i Hercegovini u tome dijeli s nama mišljenje [...] Rezultat izbora hodžinske kurije donio je ovdašnji ‘poznati islamski prijatelj’, organ dra Stojanovića i dr. ‘Narod’ u posebnom izdanju, veseleći se propasti muslimana paktaša, a u istinu veseli se propasti muslimana, jer nije izabran onaj kandidat, koji bi nas okupio sve oko sebe i vodio nas kao jedno nerazdruživo tijelo u borbi proti svojih dušmana.”⁸⁴

Njegovi podržavatelji prigovarali su načinu rada Hodžinske kurije: „Mi se nećemo upuštati u prikazivanje, kako je izbor obavljen, jer to ne bi služilo na čast jednoj organizaciji, koja predstavlja elitu naših hodža i uleme. Tu je bilo svašta, a najmanje svjesnog rada. Bilo je spletkarenja, prijevara, terora i mnogo štošta, o čemu se ne može ovdje govoriti.”⁸⁵

Među razlozima koji su navođeni u prilog Kulenovićeva izbora bio je i onaj da ima *idžazetnamu*: „Mi smo isticali potrebu da se izabere čovjek koji nije okružen našim strančarsko-političkim zadjevicama, [...] mi smo tražili našega čovjeka, koji ima sve kvalifikacije, koje su potrebne reis-ul-ulemi i napokon smo ga našli u osobi Džaferi-Ilhami efendije Kulenovića. Džaferi-Ilhami efendija Kulenović je naše gore list. Rođen je na Krajini u gradu Petrovcu. Nauke je svršio u Carigradu, uzeo je *idžazet* (kurziv M. M.), svršio je hukuk (pravni fakultet), služio je kao sudac u Skadru, Edreni i Carigradu. Za Ćamil pašine vlade bila mu je povjerena važna funkcija ministra javne sigurnosti, a danas se nalazi u Carigradu i služi kao pravni savjetnik u vrhovnom vijeću za trgovinu i obrt.”⁸⁶ Po kazivanju svih, koji ga osobno poznaju, jedan je od najspremnijih i najodličnijih sinova naše grude, jer je i vjerski i svjetski obrazovan, kome je i u Turskoj teško naći premca. Osim toga imade dugogodišnju kancelarijsku praksu, koja je naročito potrebna našem rijasetu.”⁸⁷ S druge strane, protivnici njegove kandidature naglašavali su da je od strane vlasti vršen pritisak na državne činovnike, osobito šerijatske sudije, koji su bili članovi Izborne kurije da glasaju za Kulenovića, a, općenito na

83 „Izbor kandidata za mjesto reis uleme”, *Obzor*, Zagreb, 10. rujna 1913, br. 344, str. 2.

84 „Izbor reisul-uleme”, *Novi vakat*, god. 1, br. 20, 10. sept. 1913, str. 1.

85 Ibid.

86 Tačnije, bio je član Apelacionog vijeća na Prizivskom sudu.

87 „Izbor reisul-uleme”, str. 1.

protivnike njegove kandidature, da ne agitiraju protiv Kulenovića.⁸⁸ Argumenti koji su navođeni protiv Kulenovića bili su da „Kulenović uopće ne zna naših prilika, pa će biti samo lutka u tuđim rukama.”⁸⁹

Sam Kulenović, koji je u to vrijeme bio član Apelacionog vijeća na Prizivskom sudu (*Ganaim-i Bahriye Divan-ı İstinaf*) u Istanbulu, kako izgleda, bio je zatečen prijedlogom da uđe u izbor za reisul-ulemu. Odgovarajući na prijedlog vezan za kandidaturu, a koji mu je predočio Safvet-beg Bašagić, Kulenović je 9. maja 1913. godine iz Istanbula poslao Bašagiću pismo u kojem je kazao kako je iznenađen ponudom, naglašavajući „posebno zbog toga što sam uvjeren da u našoj dragoj domovini Bosni i Hercegovini danas ima mnogo onih koji mogu obnašati ovu dužnost, kao što su Čušević, Smailbegović,⁹⁰ Proho,⁹¹ koje dobro poznajem i koji su izvrsni u islamskim naukama, i koji, priznat ću, imaju prednost u odnosu na mene.”⁹² Naglasio je kako bi, u slučaju da prihvati kandidaturu, nužno bilo razmotriti sljedeća pitanja: da li će njegovih sedamnaest, odnosno osamnaest godina koje je proveo u službi u Turskoj biti uzeto u obzir u vezi s penzionisanjem? Da li će prava koja je stekao u službi biti priznata? I, konačno, šta bi sve podrazumijevala funkcija reisa?⁹³ Pritom je bio iznenađen da „nekome ko nosi civilno odijelo bude ponuđeno mjesto koje pripada onima koji nose ahmediju”⁹⁴, tj. bio je iznenađen činjenicom da je njemu koji nije u ulemanskoj službi ponuđena kandidatura za mjesto koje pripada ulemi. Jasno je da je smatrao kako činjenica da je imao *idžazetnamu* iz islamskih znanosti nije značila da samim time pripada ulemi. Naime, presudno je bilo to što nije službovao na pozicijama koje pripadaju ulemi. Kao argument da je i u novonastalim okolnostima u Bosni i Hercegovini to uzimano u obzir može poslužiti podatak da je Džemaludin Čaušević 1909. godine dao ostavku na poziciju profesora u Šerijatskoj sudačkoj školi u Sarajevu zbog toga što je Osman Nuri Hadžić imenovan na mjesto direktora ove škole. Osman Nuri Hadžić završio je medresu i Šerijatsku sudačku školu,

88 Fehim Spaho, „Uspomene na merhum Džemaluddina”, *Novi Behar*, br. 20, 15. april 1938, str. 293-296.

89 Ibid., str. 295; Alija Nametak, „Merhum Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević”, *Narodna uzdanica*, br. 7, 1939, str. 101.

90 Misli na Nedžib-ef. Smailbegovića (r. 1857. u Tešnju), profesora Šerijatske sudačke škole u Sarajevu, koji je stekao *idžazetnamu* u Istanbulu i 1889. postao profesor na spomenutoj školi.

91 Sejfulah Proho (r. 1859).

92 Kulenovićevo pismo Safvet-begu Bašagiću od 9. maja 1913, Historijski arhiv Sarajevo, BS-HAS / 177, str. 1-4.

93 Ibid., str. 2; Philippe Gelez, *Safvet-beg Bašagić (1870-1934): Aux racines intellectuelles de la pensée nationale chez les musulmans de Bosnie-Herzégovine*, New edition [online], Athènes: École française d'Athènes, 2010, str. 116.

94 Kulenovićevo pismo Safvet-begu Bašagiću, str. 2, I.

a u vrijeme imenovanja na mjesto direktora bio je službenik u Zemaljskoj vladi i istovremeno profesor u Šerijatskoj sudačkoj školi. Ipak, njegov izbor Čaušević je smatrao „nepodesnim jer nije iz ilmijskog staleža”, štaviše, smatrao je da je time „nanesena uvreda ilmijskom staležu.”⁹⁵

Idžazetnama Džafera Ilhami-bega Kulenovića – opis rukopisa i prijevod teksta

Tekst *idžazetname* napisan je na arapskom jeziku. Radi se o *općoj idžazet-nami* (*iğāza ‘amma*) kojom Salih Hilmi Zeničanin daje Kulenoviću ovlaštenje da se može na njega pozivati i prenositi one znanosti, odnosno djela koja je kod njega slušao. U *idžazetnami* su navedeni nizovi učenjaka (*sanad*) za tefsir, fikh, hadis, te pojedinačna djela: Buharijev *Šahīḥ* i Muslimov *Šahīḥ*. U istom kodeksu, odmah nakon *opće idžazetname* nalazi se i *idžazetnama* za prenošenje djela *Dalā’il al-ḥayrāt*. Rukopis ima jedan zaštitni list na početku, a tekst počinje na poledini (*recto*) prve folije. Rukopis *idžazetname* sastoji se od devet folija (1b-9a). Paginacija je urađena naknadno, grafičkom olovkom. Tekst je napisan u rimovanoj prozi, u formi paralelizama, pri čemu se, najčešće, različitim rimama rimuju dvije *fāṣile* („rečenice”). Na kraju svake *fāṣile* nalaze se ukrasni krugovi, odnosno nedovoljno precizno urađene rozete (*šamsa*) tamnozlatne boje. Folije sadrže kustode, ukoso ispisane, kako je uobičajeno. Tekst je isписан *nash* pismom, tinta je crne boje. Tintom crvene boje ispisana su imena učitelja i učenika. Tekst je uokviren tamnozlatnim okvirom, širine 6 mm, koji je opet uokviren tankom crvenom linijom. Ukrasno zaglavlje, *‘unwān*, urađeno je u formi *mihrabiyje*, višebojne, simetrične floralne dekoracije koja asocira na oblik mihraba. Manje, horizontalne, višebojne, floralne vinjete nalaze se u rukopisu na nekoliko mjesta koja predstavljaju početak novih cjelina (početak *sanada* za novu znanost i sl.), a vertikalne floralne vinjete nalaze se s lijeve i desne strane stihova i dove na kraju *idžazetname*. Vertikalne floralne vinjete nalaze se i na dva mjesta na marginama, paralelno s navođenjem imena učenika i učitelja u tekstu. Sitni ukrasi u vidu jednoga, dva ili tri listića nalaze se na nekoliko mjesta u tekstu, iznad slova *t*, *k* i *l*.

Na kraju rukopisa, na dnu stranice, u okviru kvadrata sa tamnozlatnom podlogom nalazi se floralna dekoracija koja uokviruje otisak pečata s imenom davaoca *idžazetname* i godinom njena izdavanja: *Salih al-Hilmi*, 1313. Nakon teksta *idžazetname* nalazi se zabilješka koja kaže da je tekst ispisao i ukrasio (*raqamah*) sam davalac *idžazetname* *Salih Hilmi Sin Ibrahimov Bošnjak, po rođenju Zeničanin, nastanjen u Istanbulu, godine 1313. h.*

95 Hfz. Mahmud Traljić, *Istaknuti Bošnjaci*, Sarajevo, El-Kalem, drugo dopunjeno izdanje, 2000, str. 52.

U nastavku slijedi integralni prijevod teksta *idžazetname*:

U ime Allaha Milostivog Svemilosnog

Hvala Allahu koji širi grudi učenjaka svjetlima nauka korisnih. I koji daje da iz usta njihovih teku dragulji umijeća svijetlih. I koji prostire trpeze svoje darežljivosti što kazuju o Njegova bivanja nužnosti. I koji sve znanjem obuhvata. I koji svjetove sve obujmljuje dobroćinstvom i blagodatima. O sveobuhvatnosti znanja Njegova i savršenstvu moći Njegove govori svako stvorenje što ga stvara. Znanju Njegovu ne izmiče ni koliko je trun ni na Zemlji ni na nebu. A oni znaju iz znanja Njegova samo što On hoće⁹⁶. Slavljen neka je Onaj u prostranstvu čijeg stvaranja i moći zagube se opsjene. Snovi se nadmeću da dočaraju nemoć spoznavanja Biti Njegove i dokučivanja Tajne Njegove. Svjedočimo da nema boga osim Allaha jedinoga i da On druga nema, onako kao što to svjedoče meleki i oni koji znaju. I svjedočimo da je naš odabranik Muhammed rob Njegov i poslanik Njegov, čiju visoku čast i mjesto uzvišeno posvjedoči mjesec puni. I blagoslov Božiji prizivamo za najdivnijeg i najčudorednijeg u rodu ljudskome. Onoga koji je poslan da upotpuni plemenite čudi i da mudrost pravom stazom povede. I blagoslov Božiji prizivamo za čeljad njegovu. Oni su ključevi dobra i riječi su njihove pouzdane. I za njegove ashabe, koji su svjetiljke hoda po pravome putu. I za ljude razbora blagoslov Božiji prizivamo.

Doista je najbolje čemu treba težiti i za čim treba tragati i najdragocjenije za čim treba žuditi i šta treba želiti, dragulj nauke kojim se učeni odlikuje nad neznaicom i s kojim se čovjek uzdiže na najviše stepene. I s kojim pronalazi put do cilja, a u srcima poštovanje zadobiva. Ta i deve mlade čovjeku se povinuju, a i neuljuđeni beduini plemenske vođe poštuju, jer vide da znanje je njihovo postojano. Općenito kad se uzme, preneseno (naql) i razum (aql) svjedoče podjednako da biti učen i biti neznaica jeste oprečno i da to nipošto nije jednako. I zato On koji Silan i Uzvišen je u svojoj Knjizi brižljivo čuvanoj kaže: „Zar su isti oni koji znaju i oni koji ne znaju”⁹⁷, „nije isto kad je neko slijep i kada vidi”⁹⁸, „a niko te neće obavijestiti kao Onaj koji sve zna.”⁹⁹ U predaji koja je prenesena od najboljega iz roda ljudskoga kaže se: „Bolje je poraniti i u traženju znanja dan provesti nego poraniti i u borbi na putu Boga uzvišenoga dan provesti.” „Meleki podmetnu svoja krila onome koji traži nauku iz zadovoljstva onim što čini. Doista, za učenoga čovjeka oprosta traži sve na nebesima i na Zemlji, čak i ribe u moru.” Hadisi o ovome su brojni

96 Kur'an, II: 255.

97 Kur'an, XXXIX: 9.

98 Kur'an, XXXV: 19.

99 Kur'an, XXXV: 14.

i radosti donose, a slijede ih oni koji opomenu primaju i koji pravim putem hode. Neka su spašeni oni koji slijede put ispravn. Znanje je sposobnost što čovjeku koji je posjeduje daje premoć nad vlašću.

*Vrijednost znanja je visoka, a ponad univerzuma cijeloga ime se njegovo uzdiže. Miris ove blagodati širi se iz vrta „a On je Adema imenima svima podučio.”¹⁰⁰ Ono svuda dopire, a najčasnije znanje jeste znanje o šerijatu i vjeri. Posjednik takvoga znanja najdivniju nagradu zaslužuje, oko znanja toga okreće se sreća oba svijeta, pred znanjem time šire se grudi, osim onih koji to ne žele. Zbog toga će vazda biti onih razborom obdarenih koji će znanje ovo željeti dokučiti makar i među zvijezdama bilo. Vidjet ćeš kako najdosojanstveniji ljudi sedlažu ate krećući u potragu za ovim znanjem, uspinju se do visina njegovih, kao što se zvijezde na nebu visoko uzdižu, želeći da njima pripadne čast da se prema njima upravljaju oni što s puta su skrenuli u noći tamnoj, htijući postići čast koja pripada onima koji uče i druge poučavaju, onako kako je to opisao ponos svega ljudskoga roda, blagoslov i mir Božiji neka su uz njega, kada je kazao: „Bolje ti je da Allah uputi jednog čovjeka tvojim posredovanjem nego da deve crvene skupocjene imaš.” *** Jedan od takvih učenjaka jeste oštroumni, razbora blistava, pronicavosti plamteće, prirode propitivačke, **nosilac prvoga stepena, ‘aliyy al-’a’alā u političkim i pravnim naukama na slavnom Pravnom fakultetu**¹⁰¹ koji je pod pokroviteljstvom vladara muslimana, **Qūlan-zada Ġa’far’Ilhāmī Ibn Bakir-beg al-Busnawī al-Petrūfčewī [Kulenović Džafer Ilhami Sin Bekir-bega Bošnjak Petrovčanin]**, neka ga Allah blagošću svojom svijetlom obaspe. Pri-sustvovao je predavanjima ovoga siromaha, redovno je izlagao na njegovim predavanjima, mjesecima i godinama, kako bi se u nisku isnada¹⁰² uvrstio, i kako bi se za njega vezao, jer rečeno je: „Ko nema seneda¹⁰³ isti je kao neko ko nema porijekla.” I kod mene je teoretske i praktične znanosti savladao snagom svoga razmišljanja ispravna i umijećem svoga uma oštrog. Savladao je znanosti prenesene i racionalne, i ovladao je potankostima ograna i osnova. A zatim je zatražio dopuštenje (idžazetnamu) da može prenositi ono što je slušao kod mene, i da se može, u onome za šta je valjano dopuštenje od mene stekao, pozivati na mene.*

Držim da je kadar prenositi, da nije sklon novotarijama i zabludama, i shodno svim uvjetima dajem mu opću idžazetnamu da može iznositi sudove i načela bez kojih se ne može nikada i nigdje, računajući pri tome na nagradu vječnu, i opskrbu postojanu, a shodno ovlaštenju koje mi je dao upućeni u

100 Kur'an, II: 31.

101 Mekteb-i Hukuk, Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne.

102 Niz učenjaka.

103 Niz učenjaka.

ezoterične i egzoterične znanosti, more obilja, bez premca u svome vremenu, jedinstven u svome dobu, najveći učenjak svoga doba, junak na mejdanu spoznaje, predvodnik pomna promatranja, uzor među učenjacima, stup među uglednicima, šejh hafiz 'Aḥmad Šākir al-Za'afṛānbūlī,¹⁰⁴ neka mu Allah mir podari i roditeljima njegovim neka se smiluje, i neka im najbolje blagodati Svoje podari. Njemu je idžazetnamu dao uzor među učenjacima i prvi među znalcima kiraeta eš-šejh es-sejjid Muḥammad hafiz Ġālib efendi sin kadije Muḥammada 'Amīna el-Islambūlīja,¹⁰⁵ neka ga Gospodar obaspe darovima svoje dobrote skrivene i vidljive. A njemu je idžazetnamu dao učenjak Rumelije, onaj koji vješto plovi pučinama naukā, šejh Sulaymān Ibn Ḥasan al-Kirīdī,¹⁰⁶ neka Sudija svevišnji vječni dar mu podari. A njemu je idžazetnamu dao učenjak savršeni, more golemo eš-šeyh Ibrāhīm al-Ispīrī,¹⁰⁷ neka mu oprosti Vladar koji iz ničega stvara. Njemu je idžazetnamu dao znalac dični 'Alī al-Fikrī al-'Aḥiṣhawī,¹⁰⁸ neka potraje sjena njegova postojana. A njemu je idžazetnamu dao učeni, peru vični, u razboritosti nenadmašni, pisac umješni, prevodilac djela al-Siyar al-kabīr, Muḥammad al-Aynitābī.¹⁰⁹ A njemu je opću idžazetnamu u naukama dao učenjak Arapa, nearapa, Turaka i žitelja Rumelije, prvak među prvacima, raskrivatelj tajni tumačenja Kur'ana i pisac glose uz djelo 'Anwār al-tanzīl Nāsiruddīna al-Bayḍāwīja, čuvar Božijeg govora šejh Ismā'īl al-Kunawī.¹¹⁰ A on je dobio idžazetnamu od uvaženog šejha 'Abd al-Karīma al-Kunawīja¹¹¹ al-'Āmidīja,¹¹² a on od šejha Uṭmāna al-Divrikīja,¹¹³ a on od uvaženog al-'Alīja al-Naṭārīja al-Qayṣarīja,¹¹⁴ on od cijenjenog Raḡaba efendīja al-'Āmidīja,¹¹⁵ komentatora djela al-Ṭarīqa al-Muḥammadiyya imama čestitog bogobojaznog Muḥammada Ibn Pīr 'Alīja,¹¹⁶ on od velikog znalca, vještog u dotjerivanju knjiga 'Abd al-Raḥmāna

104 Učenjak koji je dao *idžazetnamu* Salihu Hilmiju Zeničaninu. Greškom je napisano al-Zaḡafrānbūlī. Njegovo ime češće se piše kao Safranbolulu Hafiz Ahmed Efendi ili kao al-Ḥāfiẓ 'Aḥmad Šākir al-Kabīr ili kao Hafiz Ahmet Şakir Efendi. Vidi fusnotu 28. u ovom radu.

105 Umro 1869. Vidi: al-Kawṭarī, *op. cit.*, str. 42-44.

106 El-Giridī, umro 1851. Vidi: al-Kawṭarī, *op. cit.*, str. 41.

107 Īspirī, umro 1840. Vidi: al-Kawṭarī, *op. cit.*, str. 41.

108 Ahiskahī, umro 1821. Vidi: al-Kawṭarī, *op. cit.*, str. 41-42.

109 Umro 1823. Vidi: al-Kawṭarī, *op. cit.*, str. 40-41.

110 Konevi, u. 1781.

111 Umro 1135. Vidi: al-Kawṭarī, *op. cit.*, str. 35.

112 Vidi: al-Kawṭarī, *op. cit.*, str. 34-35.

113 Divriḡi, al-Dawrikī, umro 1747. Vidi: al-Kawṭarī, *op. cit.*, str. 34.

114 Umro 1700. Vidi: al-Kawṭarī, *op. cit.*, str. 33-34.

115 Raḡab Ibn Aḥmad al-'Āmidī al-Qayṣarī (u. 1676). Vidi: al-Kawṭarī, *op. cit.*, str. 33.

116 Mehmed bin Pir Ali Birgivi (Birgili), u. 1573.

al-ʿĀmidīja,¹¹⁷ i od uvaženog munla čelebija al-ʿĀmidīja¹¹⁸ i Muḥyī al-Dīna,¹¹⁹ a njih dvojica dobili su idžazetnamu od Muḥammada al-Širwānīja,¹²⁰ a on od uvaženog učenjaka Ḥusayna al-Ḥalḥālīja,¹²¹ on od uvaženog učenjaka Mīrzāgāna,¹²² on od poštovanog učenjaka Ġamāluddīna Maḥmūda al-Širāzīja,¹²³ on od Ġalāluddīna al-Dawwānīja,¹²⁴ on od Muḥyiddīna al-Kuṣkanārīja, on od cijelom svijetu učitelja, pečata poznavalaca, predvodnika dubokih znalaca al-sayyida al-šarīfa al-Ġurġānīja,¹²⁵ on od uvaženog Mubārak Šāha,¹²⁶ on od istinskog znalca Quṭbuddīna al-Rāzīja, on od velikog učenjaka Quṭba al-Širāzīja, on od Naṣīruddīna al-Ṭūsīja, on od al-Kātiba al-Qazwīnīja, on od al-imāma Faḥruddīna al-Rāzīja, on od al-imāma ḥuġġa al-islām al-Gazālīja, on od Abū al-Maʿālīja ʿAbd al-Malika Ibn Yūsufa al-Ġuwaynīja, on od poletnog imama Abū al-Ṭāliba al-Makkīja, Allah neka se svima njima smiluje, neka ih On koji je premilostivi nastani u odaje džennetske. (***) A ovaj veliki znalac [ʿAḥmad Šākir al-Zaʿafrānbūlī] učio je tefsirsku nauku i fikh koji prosvjetljava od šejha Ismāʿila al-Qunawīja, o ovaj od svoga učitelja ʿAbd al-Karīma al-Qunawīja al-Āmidīja, on od svoga učitelja Muḥammada al-Yamānīja al-Azharīja,¹²⁷ on od šejha ʿAbduḥayya¹²⁸ i šejha ʿAbdurraḥīma,¹²⁹ a šejh ʿAbdurraḥīm od al-Ṭawbarīja, on od ʿUmara Ibn Nuġayma, autora djela al-Nahr,¹³⁰ a šejh ʿAbduḥayy od ʿAlīyya al-Maqdisīja,¹³¹ a šejh al-Maqdisī i ʿUmar Ibn Nuġaym od velikog učenjaka Šihābuddīna ʿAḥmada Yūnusa, poznatoga kao al-Šiblī,¹³² on od velikog učenjaka ʿAbd al-Birra Ibn Šaḥne,¹³³ on od istinskog znalca, imama

117 Umro 1655. Vidi: al-Kawṭarī, *op. cit.*, str. 33.

118 Mullā Čelebi nadimak je Muḥammada Ibn ʿAlīja al-ʿĀmidīja (u. 1656) Vidi: al-Kawṭarī, *op. cit.*, str. 33.

119 Muḥyī al-Dīn al-Ġazarī.

120 Treba da stoji Muḥammada al-Širwānīja (u. 1627). Vidi: al-Kawṭarī, *op. cit.*, str. 32.

121 Umro 1605. Vidi: al-Kawṭarī, *op. cit.*, str. 32.

122 Mīrzāgān Ḥabībullah (u. 1537). Vidi: al-Kawṭarī, *op. cit.*, str. 32.

123 Umro 1530. Godine smrti učenjaka navodili smo *op. cit.* kako ne bi došlo do miješanja imena i kako bi se vidjela povezanost *sanada* kroz generacije.

124 Umro 1502.

125 Umro 1413.

126 Umro 1355.

127 Umro 1723.

128 ʿAbd al-Ḥayy al-Šurunbulālī.

129 ʿAbd al-Raḥī al-ʿUlawī.

130 ʿUmar Ibn ʿIbrāhīm Ibn Nuġaym (u. 1596), *al-Nahr al-fāʿiq šarḥ Kanz al-daqaʿiq*.

131 Umro 1596.

132 Umro 1540.

133 Umro 1515.

al-Kamāla Ibn al-Hammāma,¹³⁴ on od šejha Sirāğuddīna ‘Umara Ibn ‘Alīja al-Kanārīja,¹³⁵ poznatog kao *Qāri’ al-Hidāya*,¹³⁶ on od šejha ‘Alā’uddīna al-Sīrāmīja,¹³⁷ on od sejjida Ġalāluddīna, komentatora djela al-Hidāya, on od svoga šejha ‘Alā’uddīna ‘Abdul‘azīza al-Buḥārīja¹³⁸, autora djela al-Kašf i al-Taḥqīq, on od učitelja učenjaka Ḥāfiẓuddīna al-Kabīra,¹³⁹ autora djela al-Kāfī i al-Kanz, on od velikog učenjaka Šams al-a‘imma al-Kardarīja,¹⁴⁰ on od Burhānuddīna¹⁴¹, kojem je poklonjena pažnja¹⁴² i koji je autor djela al-Hidāya, on od Šams al-a‘imma al-Saraḥsīja,¹⁴³ ovaj od Šams al-a‘imma al-Ḥalwānīja,¹⁴⁴ on od kadije Abū ‘Alīyya al-Nasafīja, on od šejha imama Abū Bakra Ibn Muḥammada Ibn al-Faḍla al-Buḥārīja,¹⁴⁵ on od imama ‘Abdullāha al-Sabzamūnīja,¹⁴⁶ on od emira ‘Abdullāha Ibn Abū Ḥafṣa al-Buḥārīja,¹⁴⁷ on od svoga oca, on od Muḥammada Ibn Ḥasana al-Šaybānīja, on od Najvećeg imama, najpredanijeg i najdičnijeg učenjaka Abū Ḥanīfe Nu‘māna Ibn Tābita i od Abū Yūsufa. A Najveći imam je učio od Hammāda Ibn Abū Sulaymāna, on od Ibrāhīma al-Naḥa‘īya, on od ‘Alqame i ‘Abdurraḥmāna ‘Abdullāha Ibn Ḥabība, on od ‘Abdullāha Ibn Mas‘ūda, a on od ‘Abdullāha Ibn Ḥabība, on od ‘Alīja Ibn Abī Ṭāliba, Allah neka je njime zadovoljan. A njih dvojica učili su od Muhammeda, našega Vjerovjesnika, koji je pečat vjerovjesnika, i prvak prvih i posljednjih generacija. Neka je blagoslov Božiji s njime i s njegovom porodicom svom. On je primao znanje od meleka postojanoga, Džibrila pouzdanoga, a on od Gospodara svih svjetova, blistava je Njegova veličina i nad svime Njegova je riječ. (***)

*Hadis, tekst i o pravilima prenošenja učio je*¹⁴⁸ *od svoga učitelja Ismā‘ila al-Qunawīja, on od svoga učitelja ‘Abdulkarīma al-Qunawīja al-Āmidīja,*

134 Umro 1457.

135 Treba da stoji: al-Kanānīja.

136 Umro 1426.

137 Umro 1388.

138 Umro 1330.

139 ‘Abd Allāh al-Nasafī (u. 1310), autor djela *al-Kāfī šarḥ al-Wāfī* i *Kanz al-daqa’iq*.

140 Muḥammad Ibn ‘Abd al-Sattār (u. 1244).

141 Burhān al-Dīn al-Marğīnānī (u. 1197), autor djela *al-Hidāya šarḥ Bidāya al-mubtadī*.

142 Igra riječi: upotrijebljena je riječ al-‘ināya (pažnja) kao aluzija na to da je napisan komentar djela *al-Hidāya* pod naslovom *al-‘Ināya šarḥ al-Hidāya*. Autor ovoga komentara je al-Bābartī (u. 1394).

143 Umro 1090.

144 Umro 1056.

145 Umro 991.

146 Umro 960.

147 Umro 878.

148 ‘Aḥmad Šakir al-Za‘afrānbūlī, davalac *idžazetname* Salihu Hilmiju Zeničaninu.

on od šejha Muḥammada al-Yamānīja al-Azharīja, on od velikog učenjaka Ḥalīla al-Laḳānīja al-Mālikīja¹⁴⁹ i od šejha Muḥammada al-Zurqānīja al-Mālikīja¹⁵⁰ i od šejha Aḥmada al-Marḥūmīja al-Šāfi‘īja.¹⁵¹ Prvi od njih trojice učio je od Ibrāhīma al-Laḳānīja i od šejha Sālīma al-Sanhūrīja, a druga dvojica od Muḥammada al-Bābilīja,¹⁵² a on od Sālīma al-Sanhūrīja,¹⁵³ on od Nağmuddīna al-Ġaytīja,¹⁵⁴ on od Zakariyyā al-Anšārīja,¹⁵⁵ on od al-ḥāfiẓa Ibn Ḥağara,¹⁵⁶ autora djela Faṭḥ al-Bārī, koje je komentar al-Buḥārījeve zbirke, on od Ibrāhīma al-Tanūḥīja,¹⁵⁷ on od Aḥmada Ibn Abī Ṭāliba,¹⁵⁸ on od Abū ‘Abdullāha Ḥusayna Ibn Mubāraka,¹⁵⁹ on od Abū al-Waḳta ‘Abdul’awwala ‘Īsā al-Harawīja,¹⁶⁰ on od Abū al-Ḥasana ‘Abdurrahmāna Ibn Muẓaffara al-Dāwūdīja,¹⁶¹ on od Muḥammada Ibn Yūsufa Ibn Maṭara al-Firabrīja,¹⁶² on od imama svih imama i učitelja hafiza ummeta Abū ‘Abdullāha Muḥammada Ibn Ismā‘īla al-Buḥārīja,¹⁶³ sa spojenim nizom prenosilaca (sanad) do najodabranijeg među svim vjerovjesnicima, pozdravi najljepši njemu. (***)

Ibn Yūsuf kaže: Muḥammad Ibn Ismā‘īl al-Buḥārī prenio nam je svoje djelo al-Ġāmi‘ al-ṣaḥīḥ jedanput u Firbaru i jedanput u Buhari. (***)

A Muslimov Ṣaḥīḥ slušao je¹⁶⁴ od svoga učitelja s nizom prenosilaca koji seže do al-Ḥāfiẓa Ibn Ḥağara, u vezi s čim je kazao: Prenio nam je al-Tanūḥī i kazao: Prenio nam je Abū al-Faḍl Sulaymān Ibn Ḥamza od ‘Alīja Ibn Ḥusayna, on od al-hafiza Abū al-Faḍla Ibn Nāšira, on od Abū al-Qāsima ‘Abdurrahmāna, on od Abū Bakra Muḥammada Ibn ‘Abdullāha al-Ġawzanīja, on od Makkīja Ibn ‘Abdullāha al-Naysabūrīja, on od sakupljača Ṣaḥīḥa Muslima Ibn Ḥağğāğ al-Quṣayrīja. (***)

Ṣāliḥ al-Ḥilmī Ibn Ibrāhīm al-Būsawī al-Īẓīnčawī [Salih Hilmi Sin Ibrahimov Bošnjak Zeničanin], muderis u domu Svijetloga sultanata kojemu

149 Umro 1693.

150 Umro 1710.

151 Umro 1668.

152 Umro 1666.

153 Umro 1754.

154 Umro 1573.

155 Umro 1520.

156 Umro 1449.

157 Umro 1398.

158 Umro 1330.

159 Umro 1234.

160 Umro 1158.

161 Umro 1075.

162 Umro 935.

163 Umro 870.

164 Aḥmad Šakir al-Za‘afrānbūlī, davalac *idžazetname* Salihu Hilmiu Zeničaninu.

je ime *al-Qusṭanṭīniyya*,¹⁶⁵ Allah neka ga sačuva od kušnje svake, u džamiji osvajača i gazije sultana Mehmeda Hana, milost i oprost Božiji neka su s njime, izjavljuje:

Učio sam pred plemenitim učiteljima i dičnim znalcima. Među njima su učenjak čestiti, odličnik istaknuti hafiz Ahmed efendi Čorlevi i učenjak čuveni, uvaženi znalac hadži Hasan efendi Rizevi,¹⁶⁶ neka ih Premilosni uvede u okrilje džennetsko. (***)

Ostavljam ti u amanet brate moj, radosti oka mogega i radosti duše moje, da bogobojazan budeš i Bogu da se pokoravaš, i da vodiš računa o onome što si dužan prema Bogu i da se držiš daleko od nemara prema tim dužnostima. Čuvaj se da ne padneš u bezdane grijeha i kaj se pred Onim koji svime upravlja, tako će ti se otvoriti putevi mudrosti i kapije blagodati. Uzvišeni Allah kaže: „A da su stanovnici sela i gradova vjerovali i grijeha se klonili, Mi bismo im blagoslove i s neba i iz zemlje slali.”¹⁶⁷ Prenosi se da će onome ko iskreno bude pokoran Allahu četrdeset dana poteći izvori mudrosti iz njegovih kutnjaka. Svoje znanje ukrasi razmišljanjem, razboritošću i radom. Nastoj da budeš blage čudi i ne predaji se dugoj nadi. Donesi salavat Božijem Poslaniku odabranom kad kreneš čitati, učiti i druga dobra djela činiti. U istraživanju uljudan budi, i kloni se raspre, i sporenja, i zaodjeni se dostojanstvom, i suzdržanošću. I budi daleko od svega što u poniženje vodi i što u sramotu zove. Vođa pravovjernih ‘Alī Ibn Abī Tālib, neka Allah plemenitim učini lice njegovo, kazao je:

Ako nisi o nekome ovisan, bit ćeš mu jednak,

Ako ovisiš o nekome, ti si njegov sužanj,

Ako daješ nekom, ti si njegov zapovjednik.

Neka ti znanje i djela budu najvažniji i na prvome mjestu i neka ti predani učenici budu najdraži i najcjenjeniji. Nastoj postići Božije zadovoljstvo u svemu. Budi zadovoljan Njegovom odredbom i kada si tužan i kada si radostan. Ne propuštaj namaz i bit ćeš uspješan i spašen. Budi bogobojazan pa ćeš biti plemić. Ovo su ti moji savjeti koje ti ostavljam u emanet. Neka te Allah Uzvišeni uvijek čuva. Nemoj ono što je dobro i čija vrijednost ne prolazi žrtvovati zbog nečega što je prolazno. I nemoj biti od onih koji mijenjaju bolje za lošije. Razmišljaj pažljivo o riječima Uzvišenoga: „Ono što je u vas – prolazno je, a ono što je u Allaha – vječno je.”¹⁶⁸ I ne zaboravi učiti dovu za dobro:

¹⁶⁵ Istanbul.

¹⁶⁶ Hasan efendi Rizeli.

¹⁶⁷ Kur'an, VII: 96.

¹⁶⁸ Kur'an, 16: 96.

Molim Allah da mi oprostí zbog riječi koje nisu pratila djela

*Nerotkinji ja sam time porod pripisivao.*¹⁶⁹

Hvala Allahu koji daje da se poslovi privedu kraju, i salavat i selam najboljem kojega ljudi znaju, i plemenitoj njegovoj porodici i ashabima njegovim poštovanja dostojnim.

*Napisao i ukrasio rob Božiji, koji traži oprost Gospodara svoga plemenitoga, Salih Hilmi sin Ibrahimov Bošnjak, po rođenju Zeničanin, nastanjen u Istanbulu. Neka se Allah smiluje njemu i njegovim roditeljima. Godine hiljadu tristo i trinaeste.*¹⁷⁰

Zaključak

Džafer Ilhami-beg Kulenović, rođen 1867. godine u Bosanskom Petrovcu, Bosna i Hercegovina, završio je 1895. godine Pravni fakultet (Mekteb-i Hukuk) u Istanbulu, koji je osnovan s ciljem modernizacije pravosudnog sistema, odnosno s ciljem obrazovanja kadrova za građanske sudove. Iste te godine stekao je i *idžazetnamu* iz tradicionalnih islamskih znanosti. Razlozi ovog „dvojnog” obrazovanja, ne uzimajući u obzir Kulenovićev entuzijazam, mogu se tražiti u prijelomnim historijskim događajima i korjenitim i dramatičnim društvenim i historijskim promjenama u Osmanskom Carstvu i Bosni i Hercegovini. Posjedovanje *idžazetname*, uz diplomu Pravnog fakulteta, otvaralo je Kulenoviću mogućnost da, pored poslova u oblasti pravosuđa i administracije, može obavljati i poslove koji pripadaju staležu uleme.

Kulenoviću je išla u prilog politika koju je proklamirao Dževdet-paša, a po kojoj je neko ko je, pored Pravnog fakulteta, završio medresu, odnosno stekao *idžazetnamu*, imao više šanse da uspije u građanskim sudovima kao sudija ili tužilac, što se naročito odnosilo na dolazak na najviše položaje u sudskoj hijerarhiji.

Što se tiče bosanskohercegovačkih okolnosti, Kulenović je i s *idžazetnamom* koju je stekao u Istanbulu mogao obnašati položaj kadije u Bosni i Hercegovini. Od te mogućnosti i upisivanja na istanbulski Mekteb-i Nüvvab, na kojem se školovao kadar za šerijatske sudove, ili eventualnog upisivanja na istoimenu školu u Sarajevu, moglo ga je odvratiti to što položaj kadije u Bosni i Hercegovini u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije nije bio na zavidnom nivou u vrijeme kada se upisivao na fakultet.

169 al-Būšīrī, *Qašīda al-burda*.

170 1895. Ovaj dio ispisan je u praznini nakon teksta *idžazetname*, drukčijim rukopisom i drukčijom tintom.

Mogućnosti koje su u Istanbulu stajale pred Kulenovićem, u slučaju da se zadovoljio *idžazetnamom*, bile su manje privlačne. Mogao je raditi u ilmijanskom staležu ili administraciji. Napredovanje do položaja *dersiama*, odnosno *muderisa* u jednoj od velikih džamija iziskivalo je još četiri godine obaveznog čekanja nakon dodatnog ispita, dok je imenovanje na neku pravosudnu funkciju s diplomom Pravnog fakulteta bilo zagarantovano odmah. Usto, primanja sudija i tužilaca bila su mnogostruko veća od primanja *muderisa* i drugih pripadnika ilmijanskog staleža.

Podržavaoci njegove kandidature za *reisul-ulemu* u Bosni i Hercegovini 1913. godine isticali su to da je u Istanbulu stekao *idžazetnamu* i završio Pravni fakultet. Iz njegova odgovora na ponuđenu kandidaturu jasno je kako je sam smatrao da to što ima *idžazetnamu* iz islamskih znanosti nije značilo da samim time pripada *ulemi*.

Izvori

Arhiv GHB, A-2261/TO, 1313/1895
BOA. DH. SAİD. d, nr. 76/301, str. 301; d, nr. 78/93
BOA. BEO. 129, 91386; 2993/224433; 3924/294297
BOA. İ. AZN. 48/41; 110/18
BOA. İ.DH. 1497/21
BOA. İ. DUİT. 17/54; 50/95; BOA. İ .DUİT. 50/98
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Istanbul.
Historijski arhiv Sarajevo, Sarajevo, BS-HAS / 177
Süleymaniye Kütüphanesi, Istanbul, 06 Hk. 17781/1; 06 Mil. Yz. A. 3931/1

Literatura

Akdemir, Dilek, *II. Abdülhamid dönemi Bosna-Hersekli devlet adamları, neobjavljeni magistarski rad*, Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat, 2018.
Akgün, Mehmet, *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı Bürokrasisinde Bosna Doğumlu Memurlar*, neobjavljeni magistarski rad, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2017.
Akgündüz, Murat, *Osmanlı Dersiamları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, Istanbul, 2010.
Akiba, Jun, "A New School for Qadis: Education of the Sharia Judges in the Late Ottoman Empire", *Turcica*, No. 35, 2003, str. 125-163.
Akiba, Jun, "Sharī'a Judges in the Ottoman Nizāmiye Courts, 1864-1908", *Osmanlı araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, No. 51, 2018, str. 209-237.

- Akşın, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Son Meşrutiyet (1919-1920)*, II, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.
- Albayrak, Sadik, *Son Devir Osmanlı Uleması*, t. I-V, Milli Gazete Yayınları, İstanbul, 1981.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk (English edition): The Speech*, Atatürk Research Center CT, 2020.
- “Bezi Kulinovići”, *Narodne pjesme Muslimana u Bosni i Hercegovini*, sabrao Kosta Hörmann 1888-1889, Knj. 2, Svjetlost, Sarajevo, 1990, str. 602-606.
- Buljina, Harun, *Empire, Nation, and the Islamic World: Bosnian Muslim Reformists between the Habsburg and Ottoman Empires, 1901–1914*, neobjavljena doktorska disertacija, Columbia University, 2019.
- Erbay, Halil Ibrahim, *Teaching and Learning in the Madrasas of Istanbul During the Late Ottoman Period*, neobjavljena doktorska disertacija, School of Oriental and African Studies, University of London, London, 2009.
- Ergün, Mustafa, *II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara, 1996.
- Gelez, Philippe, *Safvet-beg Bašagić (1870-1934): Aux racines intellectuelles de la pensée nationale chez les musulmans de Bosnie-Herzégovine*, New edition [online], Athènes, École française d'Athènes, 2010.
- İpşirli, Mehmet, „Dersiam“, *TDV İslam ansiklopedisi*, IX, str. İstanbul, 1994, str. 185-186.
- “İzbor kandidata za mjesto reis uleme”, *Obzor*, br. 344, Zagreb, 1913, str. 2.
- “İzbor reisul-uleme”, *Novi vakat*, I, br. 20, 1913.
- Jahić, Adnan, „O imenovanju Džemaludina Čauševića za reisul-ulemu 1913. godine“, *Prilozi*, br. 41, Institut za istoriju, Sarajevo, 2012, str. 59-78.
- Kamberović, Husnija, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*, Institut „Ibn Sina“, Sarajevo, 2005.
- al-Kawṭarī, Muḥammad Zāhir Ibn al-Ḥasan, *al-Taḥrīr al-wağīz fīmā yabtağih al-mustağīz*, Maktaba al-Maṭbū‘āt al-’islāmiyya, Ḥalab, [s.a.].
- Kreševljaković, Hamdija, “Hadži Hasan ef. Mehmedagić – Bišćak,” *Glasnik IZ*, XIX, br. 1–3, 1956, str. 104-105.
- Mehmedović, Ahmed, *Leksikon bošnjačke uleme*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 2018.
- Nur, Abdurrahman, *Disciplinary Transformation of Late Ottoman Legal Education (1826-1926): An Interactional Field Analysis*, neobjavljena magistarska teza, İstanbul Şehir University, İstanbul, 2015.
- Pandža, Hafiz Muhamed, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, *Novi Behar*, br. 20, Sarajevo, 1938, str. 297-306.

- “Proputovao”, *Bošnjak*, br. 9, Sarajevo, 1899, str. 3.
- Ragıp, Mustafa, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, ÖrgünYayınevi, İstanbul, 2004.
- Sarıyıldız, Gülden, „Sicill-i Ahvâl Defterleri“, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, İstanbul, 2009, str. 134-136.
- Spaho, Fehim, “Uspomene na merhum Džemaluddina”, *Novi Behar*, br. 20, Sarajevo, 1938, str. 293-296.
- “Spomenik stare slave hrvatske prošlosti – kronika porodice Kulenovića”, *Jutarnji list*, 1923, str. 20.
- Sulejmanpašić, Mehmed, “Bosanski muslimani u javnom životu Turske kroz posljednjih stotinu godina”, *Muslimanska svijest*, br. 91, 1940, str. 2.
- Šehić–Ahmedov, Husein, “Kako je nastalo begovsko pleme Kulenović” (Prema narodnoj priči), *Novi Behar*, br. 19, Sarajevo, 1935, str. 330-331.
- Traljić, Hfz. Mahmud, *Istaknuti Bošnjaci*, El-Kalem, Sarajevo, 2000.
- Uca, Alaattin, “Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa’yı Teftiş Etmek İçin İstanbul’dan Erzurum’a Gönderilen Tahkik Heyetleri”, *Atatürk Dergisi*, Vol. 10, br. 1, 2021, str. 49-68.
- Yörük, Ali Adem, *Mekteb-i Hukuk’un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, neobjavljena magistarska teza, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2008.
- Younis, Hana, *Biti kadija u kršćanskom carstvu: rad i osoblje šerijatskih sudova u Bosni i Hercegovini 1878.-1914.*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo, 2021.
- Yurdakul, İlhami, “II. Abdülhamid Devri’nde Ulemazadenin Dersiamlık ve İstanbul Müderrisliği Ruusu Sınavından Muafiyeti ve Kota İmtiyazı”, u: ed. Ahmet Hamdi Furat, *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası XIX. Yüzyıl*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları Kitap, No. 69, İstanbul, 2021, str. 73-79.
- Vardar, Galip; Tansu, Samih Nazif, *İttihad ve Terakki içinde dönenler*, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1960.
- Zerdeci, Hümeýra, *Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları (Şer‘iyye Sicilleri)*, neobjavljena magistarska teza, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1998.

Web stranice

- „Autobiografija Sejfulaha Prohe“, preveo s arapskog Muharem Omerdić. Dostupno na: <https://www.mizkonjic.ba/2019/04/08/sejfullah-efendija-proho/> (Pristupljeno 10. 7. 2022).

Between two empires, two educational systems and two judiciary systems: Ottoman judge, prosecutor and candidate for reisul-ulema of Bosnia and Herzegovina in 1913, Džafer Ilhami-beg Kulenović and his *ijazetname*

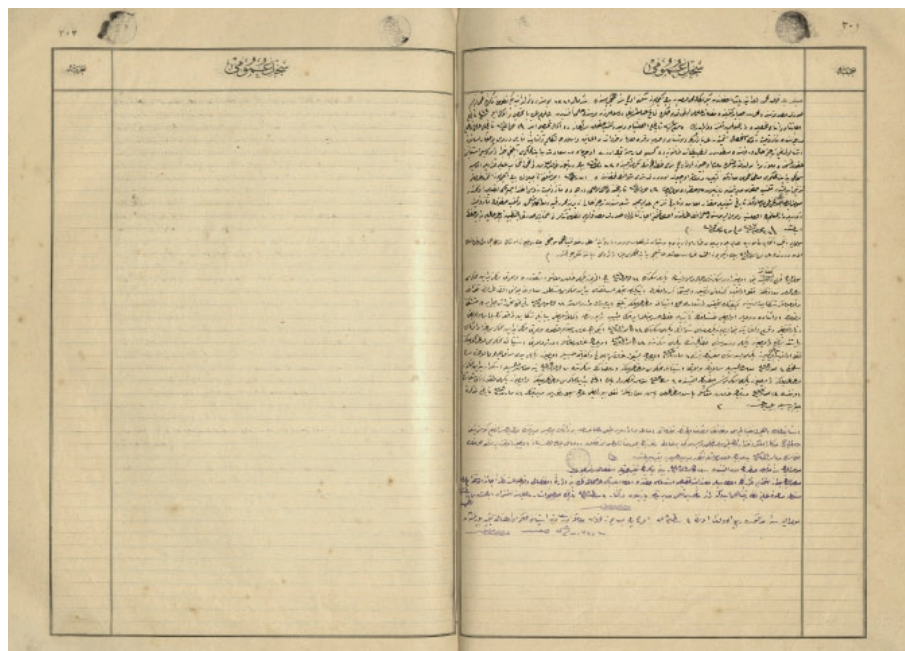
Summary

This article presents the biography, education and promotions in the judicial hierarchy of Džafer Ilhami-beg Kulenović (b. 1867) from Bosanski Petrovac, Bosnia and Herzegovina. In 1895, he graduated from the Mekteb-i hukuk (Faculty of Law) in Istanbul. In the same year he received an *ijazetname* (degree) in Istanbul in traditional Islamic sciences from the dersiam/muderis) Salih Hilmi al-Bosnawi al-Izinçavi (Salih Hilmi Bosnavi from Zenica). Kulenović served as a judge and prosecutor in the civil courts (*nizamiye mahkemeleri*) in Ottoman Empire. For a brief time, he was the Minister of Police in the cabinet of Grand Vizier Kamil Pasha and advanced to the position of President of the Court of Cassation (*Mahkeme-i Temyiz*) in Istanbul. Kulenović was a candidate in the elections for reisul-ulema in Bosnia and Herzegovina in 1913. The paper explains the character of Kulenović's *ijazetname* within the broader historical, social and cultural context. It discusses the way the *ijazetname* was acquired. Furthermore, the article examines why Kulenović opted for this type of „dual” education and what role *ijazetname* could have played in Kulenović's professional promotion in the Ottoman judicial hierarchy and in his nomination for reisul-ulema of Bosnia and Herzegovina. The article also contains an integral translation of the text of Kulenović's *ijazetname*.

Keywords: Džafer Ilhami-beg Kulenović, Cafer İlhami Bey, Salih Hilmi al-Bosnawi al-Izinçavi, Salih Hilmi Bošnjak Zeničanin, Salih Hilmi Bosnevi, *ijazetname*, Džemaludin Čaušević, reisul-ulema, Ottoman judiciary, *nizamiye mahkemeleri*.

Slika 1. Dio teksta *idžazetname* Džafera Ilhami-bega Kulenovića, Süleymaniye Kütüphanesi, Istanbul, 06 Hk 1778/1, fol. 3b-4a.

Slika 2. Personalni dosje Džafera Ilhami-bega Kulenovića u *Sicill-i ahval*, BOA. DH. SAİD. d, nr. 76/301, str. 301.

